

Iseljavanje iz Republike Hrvatske nakon ulaska u Europsku uniju

dr. sc. DRAGO ŽUPARIĆ-ILJIĆ

Emigration from the Republic of Croatia after the Accession to the European Union

DRAGO ŽUPARIĆ-ILJIĆ, PhD

IZDAVAČ

Friedrich Ebert Stiftung - Zagreb

ZA IZDAVAČA

dr. Max Brändle, direktor ureda Zaklade Friedrich Ebert Zagreb

AUTOR

dr. Drago Župarić Ilić, Institut za migracije i narodnosti, Zagreb

PREVODITELJICA

Lana Dodig

LEKTORICA

Margareta Medjurečan

GRAFIČKA PRIPREMA

Bestias

TISAK

P.W.U. d.o.o.

Tiskano u 300 primjeraka

© Friedrich-Ebert-Stiftung

ISBN 978-953-7043-59-9

Zagreb, prosinac 2016.

PUBLISHED BY

Friedrich Ebert Stiftung - Zagreb

FOR THE PUBLISHER

Max Brändle, PhD, Director of the Friedrich Ebert Stiftung Office Zagreb

AUTHOR

Drago Župarić-Ilić, PhD, Institute for Migration and Ethnic Studies, Zagreb

TRANSLATOR

Lana Dodig

LANGUAGE EDITING

Cody McClain Brown

DESIGN

Bestias

PRINTING

P.W.U. d.o.o.

Printed in 300 copies

© Friedrich-Ebert-Stiftung

ISBN 978-953-7043-59-9

Zagreb, December 2016

Iseljavanje iz Republike Hrvatske nakon ulaska u Europsku uniju

- Hrvatska je tradicionalno bila uglavnom prostor iseljavanja, a emigracija vođena primarno spletom ekonomskih i političkih motiva dobrim je dijelom poprimila trajna obilježja, kroz sva povijesna razdoblja.
- Brojni su metodološki problem u vezi prikupljanja i bilježenja podataka o vanjskim migracijama te je nacionalne podatke o broju iseljenih potrebno usporediti s onima o broju useljenih u finalnim destinacijama.
- U posljednjih sedam godina uočljiv je trend povećanog iseljavanja hrvatskih državljana, ali i stranaca iz Hrvatske, čime migracijski saldo u posljednjih sedam godina sve negativnijim, naročito od razdoblja ulaska Hrvatske u Europsku uniju.
- Tradicionalna odredišta poput Njemačke, Austrije, Švicarske i Italije, koje se privlačile hrvatske emigrante i tijekom ere gostujućih radnika u inozemstvu 1960ih-1980ih, i danas su najvažnija odredišta za hrvatske iseljenike, uz tradicionalna odredišta remigranata poput Srbije te Bosne i Hercegovine, kao i stare/nove destinacije poput Kanade ili Irske.
- Opseg recentnog iseljavanja kojemu danas svjedočimo sve je značajniji te će uz današnje zabrinjavajuće negativne demografske trendove ostaviti posljedice tj. poremećaje na tržištu rada, destabilizirajući gospodarski, zdravstveni, socijalni, mirovinski i obrazovni sustav u dugoročnom smislu.
- Pozitivna posljedica iseljavanja može biti u razvijanju potencijala u socijalnome, kulturnom, tehnološkom, inovacijskom i svakom drugom kapitalu koji iseljenici mogu steći u inozemstvu, a potom dijelom i transferirati, investirati i primijeniti u svom području porijekla.
- Mjerama sustavne migracijske strategije Republika Hrvatska treba osmisliti i provesti takav model proaktivne migracijske politike kojim omogućava zadržavanje svojih građana u zemlji ili poticanje njihova povratka u domovinu, te kojim regulira useljavanje novih imigranata u Hrvatsku.

Uvod: Povijesni kontekst iseljavanja iz Hrvatske

Emigracija iz Hrvatske tradicionalno je oduvijek bila vođena primarno spletom ekonomskih i političkih motiva. U prošlosti je teritorij Hrvatske bio predmetom sukoba različitih država i carstava (posebno Habsburgovaca, Mlečana i Osmanlija) koji su poticali brojne više ili manje dobrovoljne iseljeničke tokove u druge europske i prekooceanske zemlje. Mnoge od tih migracija bile su uglavnom trajne i nepovratne, još od 15. stoljeća. Emigracija iz Hrvatske tijekom 19. stoljeća većinom je bila prekooceanska i vođena primarno gospodarskim, a dijelom i okolišnim i demografskim motivima, zbog krize u sektorima poljoprivrede i brodogradnje kao i zbog prenapučenosti u agrarnim područjima, što je sve djelovalo kao snažan potisni čimbenik iseljavanja. Nakon 1918. zbog političko-teritorijalnih i društvenih promjena uvjetovanih raspadom Habsburške Monarhije iz Hrvatske se prinudno sele sa svojim obiteljima pripadnici raznih naroda (Nijemci, Mađari i drugi) u svoje matične države, a taj proces nastavka repatrijacije manjina nastavlja se i nakon Drugoga svjetskog rata.

Razdoblje iseljavanja iz Hrvatske koje je trajalo od 1945. do šezdesetih godina obilježeno je porastom emigracije zbog političkih i/ili ekonomskih razloga te je najčešće bila riječ o trajnoj emigraciji, u kojoj su uglavnom sudjelovali optanti i politički motivirani iseljenici. Nakon što je država ukinula restrikcije, šezdesetih i sedamdesetih veći broj radnih migranata legalno napušta Hrvatsku, a u službenim statistikama kategorizirani su kao "radnici na privremenom radu" (Gastarbeiteri), najčešće odrasli muškarci, kojima su se poslije pridruživali i članovi obitelji (Mežnarić, 1991). Najpoželjnija odredišta bile su zapadnoeuropske zemlje, naročito Njemačka, Austrija, Švicarska i Italija. Iako se službeno govorilo i pisalo o njezinu privremenom karakteru, s vremenom je zbog brojnih razloga svojim značajnim dijelom emigracija poprimila trajna obilježja, jer se tek trećina iseljenih vratila u Hrvatsku (Čizmić i Živić, 2005: 61). Prema izračunima demografâ, obujam iseljavanja iz Hrvatske gotovo je uvijek dominirao nad obujmom useljavanja (osim za razdoblje 1971. – 1991.), pa je tako tijekom cijelog 20. stoljeća zemlju napustilo ukupno barem 1,2 mi-

lijuna stanovnika više nego što se u nju uselilo (Gelo, Akrap i Čipin, 2005: 70).¹

Nesigurne socio-političke okolnosti devedesetih i rat u Hrvatskoj uzrokovali su daljnje nedobrovoljno raseljavanje oko petine njezina stanovništva, što je obuhvaćalo oko 550.000 interno raseljenih osoba (prognanika), naročito na početku rata koncem 1991., uz 150.000 hrvatskih državljana izbjeglica u zapadnoeuropskim i drugim zemljama, te dolazak više od 400.000 izbjeglica iz BiH od 1992., kao i odlazak preko 250.000 srpskih izbjeglica iz Hrvatske nakon 1995. (Perković i Puljiz, 2001). Posljedice ratom potaknutih nedobrovoljnih migracija bile su značajan sociodemografski gubitak za Hrvatsku.²

Iseljavanje iz Hrvatske nakon pristupanja Europskoj uniji

Od 2009. i početka globalne ekonomske krize, kojom je zahvaćena i RH, uočljiv je trend povećanog iseljavanja hrvatskih državljana, ali i stranaca iz Hrvatske, čime migracijski saldo u posljednjih sedam godina biva sve negativniji, naročito od razdoblja ulaska Hrvatske u Europsku uniju (EU) 1. srpnja 2013. Općenito uzevši, migracijski su tokovi određeni ponajviše spregom niza

1 Istraživači se susreću s mnogim metodološkim problemima jer su dijelovi teritorija današnje Hrvatske kroz povijest bili pod raznim jurisdikcijama te su statistički podaci i načini njihova prikupljanja često nesistematični i teško usporedivi. Zbog toga se može govoriti samo o procjenama o broju iseljenih iz Hrvatske, a sve ovdje iznesene podatke odlikuju određena nepouzdanost i nepreciznost. Današnji je osnovni metodološki problem bilježenja suvremenih vanjskih migracija od 2001. do 2015. nepostojeća sustavno vođena statistička baza, tzv. registar stanovništva, iz kojeg bi bilo moguće utvrditi stvaran i precizan broj stalno prisutnog te useljenog i iseljenog stanovništva. Statistika koju vodi Odjel za upravne poslove MUP-a, a koju od njega preuzima i dalje analizira Državni zavod za statistiku (DZS), nedovoljno je precizna i neujednačena da bi se dobio dovoljno "pouzdan pokazatelj o neto migracijama", ističu Grizelj i Akrap (2011: 27). Statistike vanjske migracije za 2011. i 2012. obrađene su prema novoj metodologiji koja se temelji na Preporukama UN-a te Europskog parlamenta i Vijeća Europe (DZS, 2016). Nesumnjivo je kako spomenute zakonske mjere i nova metodologija obrade utječu na preciznije podatke, ali to istovremeno ne rješava temeljni problem nepostojanja sustavne statističke baze stalno prisutnoga, privremenog i selilačkog stanovništva u RH. Stoga s obzirom na ovo metodološko ograđivanje sve ovdje iznesene zaključke temeljene na statističkim podacima iz svih navedenih izvora treba uzeti s velikom dozom opreza i rezerve, prije svega kao ilustrativnu aproksimaciju zamijećenih trendova, a nikako kao jednoznačne i precizne pokazatelje o broju iseljenih iz Republike Hrvatske (RH). Autor i izdavač ove publikacije ne preuzimaju nikakvu odgovornost za možebitnu zlouporabu podataka i zaključaka prezentiranih u ovom izvješću.

2 Za više podataka o povijesnom kontekstu emigracije iz Hrvatske vidi u Župarić-Ilić i Bara (2014), tekstu na kojem se temelji ovo poglavlje.

potisnih faktora u zemljama porijekla migranata te nizom privlačnih faktora u zemljama odredišta. Od kraja 2008. do kraja 2015. negativni rast bruto domaćeg proizvoda, nepovoljna gospodarska situacija, smanjenje opće stope zaposlenosti, visoka stopa nezaposlenosti i dugotrajne nezaposlenosti, pad životnog standarda za mnoge građane, nemogućnost pronalaženja zaposlenja u struci, dugo čekanje na zaposlenje, neadekvatna plaća s obzirom na kvalifikaciju i loša poduzetnička klima, uz ostalo, najvažniji su ekonomski parametri zbog kojih su pojedinci mogli donijeti odluku o privremenom ili trajnom iseljavanju. S druge strane, ekonomski privlačniji faktori koji se tiču veće ponude radnih mjesta, viših primanja i bolje poduzetničke klime hrvatske građane i dalje privlače u prosperitetnija gospodarstva brojnih europskih, ali i prekomorskih zemalja.

Hrvatsko gospodarstvo općenito odlikuje niska razina uključenosti radno sposobnog stanovništva u tržište rada, a od zemalja Europske unije Hrvatska u 2015. ima i jednu od najviših stopa nezaposlenosti mladih ispod 25 godina (43%), odmah nakon Grčke i Španjolske.³ S obzirom na upravo takve negativne ekonomske trendove danas je prisutno pojačano iseljavanje mlade, radno i fertilno najproduktivnije vitalne populacije. S druge strane, potrebno je uvažiti i brojne druge potisno-privlačne faktore koji oblikuju novije emigracijske tokove iz Hrvatske, a koji uključuju i političke, društvene, obrazovne te druge razloge. Posebice se čini, a što nova istraživanja tek trebaju provjeriti, da su i u dosadašnjim odlukama o tome ostati ili otići ulogu mogli imati i faktori osobnoga psihološkog nezadovoljstva nemogućnošću rješavanja pitanja zaposlenja, stambenog pitanja, ali i općom stvarnom i percipiranom nepovoljnom situacijom u državi i društvu. Tu situaciju vrlo često odlikuju zamjetne razine mita i korupcije na različitim razinama vlasti, od nacionalne do lokalne, sporost i nesređenost pravosuđa u rješavanju sporova i zaštiti vladavine prava, opći demokratski deficit, nedostatak političke kulture, neuvažavanje ljudskih i manjinskih prava te zaoštavanje ideološke polariziranosti hrvatskog društva.

Današnje stope iseljavanja radne snage samo je privremeno umanjila, ali ne i spriječila, odluka o odgodi zapošljavanja hrvatskih radnika na tržištima zemalja

Europskoga gospodarskog prostora (EGP).⁴ Te su mjere donesene najduže za sedmogodišnje razdoblje, pri čemu zemlje članice nemaju ujednačen kriterij za trajanje ograničenja useljavanja državljana drugih zemalja Unije u svrhu zapošljavanja.⁵ Od 1. srpnja 2015. i Njemačka je otvorila svoje tržište za zapošljavanje hrvatskih radnika, dok Nizozemska, Malta, Austrija, Slovenija te Velika Britanija (prije odluke Brexita) mogu zadržati ograničenje za zapošljavanje hrvatskih radnika najkasnije do 1. srpnja 2020. Danas, uz radne ili pak migracije u svrhu obrazovanja, sve veću važnost imaju i migracije u svrhu spajanja članova obitelji hrvatskih radnika koji već rade u zemljama Unije, kao i mobilnost studenata i visokoobrazovanih.

Prije ulaska u EU, u 2012. od ukupnog broja iseljenih osoba (12.877), najviše se osoba iz RH odselilo u Srbiju, 31,0%, te u Bosnu i Hercegovinu (BiH), 25,0%, dok se u zemlje EU-a odselilo 30,1% od ukupnog broja odseljenih, od čega gotovo polovina u Njemačku (DZS, 2013). Od ukupnog broja iseljenih osoba u 2013. (15.262, što je značilo 4884 više iseljenih nego useljenih) najviše se osoba iz RH odselilo u BiH, 26,8%, i Srbiju, 26,2%, dok se u zemlje EU-a odselilo 31,2%, od čega opet gotovo polovina u Njemačku (DZS, 2014). Državljanima susjednih zemalja, tj. bivših jugoslavenskih republika, zapravo su slijedili tokove prijašnjih ekonomski motiviranih migracija kao i (povratnih) politički i etnički motiviranih migracija regionalnoga karaktera. Drugim riječima, prije ulaska u EU nedvojbeno je najveći emigracijski tok bio onaj koji su činili hrvatski državljani, među njima vrlo izgledno ponajviše hrvatski Srbi koji su nastavili napuštati Hrvatsku, dok se danas

4 Europski gospodarski prostor (*European Economic Area*) obuhvaća države članice EU-a (uključujući nedavno pridruženu Hrvatsku, kao i Veliku Britaniju na odlasku), kao i tri od četiri države koje pripadaju Europskoj slobodnoj trgovinskoj zoni – Norvešku, Island i Lihtenštajn, dok se i Švicarku, zbog svojih bilateralnih ugovora i trgovine koje ostvaruje na unutarnjemu europskom tržištu, također može smatrati članicom EGP-a.

5 Prijelazna regulacija EU kojom se na sedam godina može ograničiti pristup tržištu rada stanovnicima novopridruženih članica ipak nije vodila do masovne emigracije iz novih država članica, barem ne do značajnijih tokova sve dok ti režimi nisu ukinuti. Mežnarić (2014: 180) naglašava kako "Češka i Mađarska, nakon pristupanja EU doista nisu pokazivale znakove povećane emigracije. Štoviše, nakon ulaska, Češka i Mađarska postale su zemlje 'cirkuliranja' i imigracije." No pošto su 2004. i Njemačka i Austrija uvele prijelazne restrikcije za srednjoeuropske migrante iz novih država članica, unutारेuropska mobilnost radne snage odvila se prema novim odredištima koja nisu uvela privremenu zabranu, kao u slučaju Poljaka prema Velikoj Britaniji i Irskoj.

3 Vidi: [http://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php/File:Table_1_Youth_unemployment_2015Q4_\(%25\).png](http://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php/File:Table_1_Youth_unemployment_2015Q4_(%25).png)

taj trend polako mijenja.⁶ Veliki skok u broju iseljavanja nakon pristupanja Europskoj uniji vidljiv je već u 2014., kada se od ukupnog broja iseljenika (20.858, neto migracija -10.220) najveći broj odselio u Njemačku (38,2%), Srbiju (14,4%), Austriju (9,6%) te BiH (8,5%). Podaci za 2015. navedeni su u tablici 1.

Podaci navedeni u tablici 1 pokazuju kako u strukturi emigranata prevladavaju hrvatski državljani (95,3%), i to oni koji odlaze u neke od zemalja Europske unije (66,6%), od čega pak najviše u Njemačku (odredište za 41,6% svih emigranata iz RH).⁷ U usporedbi s 11.706 useljenih u 2015., migracijski saldo (neto migracija) Hrvatske sve je negativniji i u 2015. iznosio je -17.945 osoba, što je većim dijelom izravna posljedica pojačavanja emigracijskih tokova nakon ulaska u EU, a određenim je dijelom posljedica nove popisne metodologije i novih državnih propisa.⁸ Iseljavanje se time

6 I ovdje treba biti posebno oprezan u vezi sa statistikom. Moguće je da je dio Srba koji je registriran kao oni koji se odseljavaju bio dio kontingenta tzv. "formalnih povratnika" (Mesić i Bagić, 2011) koji su u jednom trenutku, nakon zbjega 1995., u narednom periodu bili formalno registrirani kao povratnici u RH, uz eventualno posjedovanje i dvojnog državljanstva, no potom su se opet odlučili za svoju primarnu adresu prebivališta u Srbiji, te se dio i vratio tamo (remigrirao), ili je migrirao dalje u neku treću državu. Time ih je Ministarstvo unutarnjih poslova (MUP) trajno odjavilo s prebivališta u Hrvatskoj.

7 No zbog već objašnjenih metodoloških nedostataka hrvatske statistike i ovdje treba biti oprezan s podacima i njihovom komparativnom snagom. Te je 2015. godine istovremeno u njemačkoj statistici koju vodi DESTATIS Statistische Bundesamt zabilježeno kako je broj hrvatskih državljana u Republici Njemačkoj iznosio 297.895, čime se ukupni broj hrvatskih državljana u Njemačkoj povećao za +34.548 u odnosu na 2014. (vidi: www.destatis.de/EN/FactsFigures/SocietyState/Population/MigrationIntegration/ForeignPopulation/Tables/CitizenshipTimeSerie.html). Ta njemačka statistika pokazuje kako je hrvatska statistika registrirala gotovo tri puta manje emigranata u Njemačku kao odredište, što je problem na koji su u ranijim razdobljima upozoravali i drugi istraživači (Mežnarić i Stubbs, 2012). Do razmimoilaženja u tim podacima došlo je zbog toga što njemačka statistika broji ukupno stanje broja migranata (*stock*), dok hrvatska broji migracijski tok (*flow*). Svejedno, ako zanemarimo i druge faktore koji vode metodološkoj neusklađenosti (potencijalne dvostruke registracije, broj novorođenih na teritoriju Njemačke s reguliranim hrvatskim državljanstvom, broj onih s hrvatskim državljanstvom pristiglih izvan Hrvatske i sl.), možemo pretpostaviti da je povećanje broja hrvatskih državljana u njemačkoj statistici od 2013. do 2015. dobrim dijelom i rezultat otvaranja njemačkog tržišta rada za hrvatske građane po pristupanju Uniji, a naročito nakon 1. srpnja 2015. i ukidanja ograničenja na useljavanje u svrhu rada.

8 Oni koji su se do kraja 2012. odselili u inozemstvo nisu morali službeno odjaviti svoje prebivalište u RH, pa se zapravo ne može utvrditi točni broj odseljenih osoba. Od kraja 2012., kada je na snagu stupio novi Zakon o prebivalištu (NN 144/12), nova zakonska obveza prijave i odjave prebivališta nalaže da je osoba koja se iseljava iz Hrvatske radi trajnog nastanjenja u drugoj državi dužna prije iseljavanja odjaviti prebivalište, ili ako privremeno odlazi na dulje od godinu dana, dužna je o tome obavijestiti policijsku upravu ili postaju na čijem području ima prebivalište. Iako se za nepridržavanje tih mjera uvodi sankcioniranje prekršitelja, nemoguće je s apsolutnom sigurnošću utvrditi u kojoj se mjeri građani i stranci pridržavaju tog propisa, bez obzira na moguće sankcije.

pridružuje negativnom prirodnom kretanju stanovništva (-16.702 u 2015.), što vodi daljnjoj depopulaciji i starenju Hrvatske.⁹

Općenito gledano, tradicionalna odredišta poput Njemačke, Austrije, Švicarske i Italije, koje se privlačile hrvatske emigrante i tijekom 1960-80., tj. tijekom ere gostujućih radnika u inozemstvu, i danas su najvažnija emigracijska odredišta za hrvatske građane jer je u njih primjerice u 2015. otišlo 62,5% svih iseljenika. To i ne čudi previše jer sukladno teoriji socijalnih migrant-skih mreža u njima već postoje tradicionalne i brojne obiteljske, rodbinske, socijalne i druge poveznice koje omogućuju lakše snalaženje i integriranje u lokalne ekonomske i društvene tokove u okruženju već prisutnih sunarodnjaka. Usporedbom podataka od 2011. do 2016. u posljednjih je pet godina uočljiv trend povećanog iseljavanja hrvatskih državljana (uključujući i one koji posjeduju dvojno državljanstvo) prema odredištima u EU, a smanjuje se obim međurepubličkih migracija sa susjednim državama, posebice sa Srbijom i BiH. U 2015. je od ukupnog broja iseljenika njih 11,4% otišlo u Srbiju, od kojih čak 96,1% onih koji imaju hrvatsko državljanstvo. Možemo opravdano pretpostaviti da je tu dobrim dijelom riječ o povratničkim manjinskim migracijama etničkih Srba iz Hrvatske u Srbiju. U istoj je godini 9,2% emigriralo u BiH, a u smjeru drugih izvan-europskih kontinenata tek 5% emigranata, od čega je osjetno povećanje trenda registrirano s brojem odlazaka u Kanadu (72 u 2013. i 312 u 2015.) te SAD (124 u 2013. i 385 u 2015.) (DZS, 2016).

Istovremeno, od 2011. do 2016. dolazi i do povećanog useljavanja stranih državljana u RH, posebice onih iz zemalja EGP-a, ali dijelom i iz tzv. "trećih zemalja" (posebice tradicionalno iz BiH) te usto i onih hrvatskih državljana koji sudjeluju u povratničkim (u većoj mjeri remigracijskim nego repatrijacijskim) tokovima iz dijas-pore (DZS, 2016).¹⁰ No useljenički su tokovi i broj stranaca na privremenom radu u Hrvatskoj ponajprije predodređeni brojem odobrenih godišnjih radnih kvota za zapošljavanje stranaca koje donosi Vlada RH, a koje su se uvelike smanjile, s 10.242 u 2008. na 1730 u 2015. Najveći broj radnih dozvola izdan je državljanima bivših jugoslavenskih republika, dok je smanjivanje kvota naj-

9 Vidi: http://www.dzs.hr/Hrv_Eng/publication/2016/07-01-01_01_2016.htm

10 Treće zemlje pojam je koji se upotrebljava u zemljama EGP-a i odnosi se na sve državljane koji dolaze iz država koje nisu članice EGP-a. Dakle u kontekstu Hrvatske državljanima trećih zemalja smatraju se jednako oni koji u Hrvatsku dolaze kao državljani Srbije ili Bosne i Hercegovine kao i državljani izvan-europskih država.

Tablica 1. Vanjska migracija stanovništva 2015. prema zemlji odredišta i državljanstvu

Odredište	Odseljeni u inozemstvo			
	UKUPNO odseljeni	Odseljeni hrvatski državljeni	Odseljeni stranci	Nepoznato državljanstvo odseljenih
UKUPNO	29.651	28.268	1.359	24
Europa (od toga)	28.019	27.044	957	18
<i>Europska unija</i>	<i>19.752</i>	<i>19.353</i>	<i>396</i>	<i>3</i>
Njemačka	12.325	12.264	61	-
Austrija	3234	3208	25	1
Italija	1352	1288	63	1
Slovenija	561	507	54	-
Ostalo	2280	2086	193	1
Ostale europske zemlje	8267	7691	561	15
Srbija	3366	3235	117	14
Bosna i Hercegovina	2719	2501	217	1
Švicarska	1582	1572	10	-
Ostalo	600	383	217	-
Azija	405	240	165	-
Afrika	65	46	19	-
Sjeverna i Srednja Amerika	708	629	75	4
Južna Amerika	33	21	12	-
Australija i Oceanija	283	275	8	-
Nepoznato	138	13	123	2

Izvor: Državni zavod za statistiku (2016, tablica 4) – prilagođeni izračun autora

prisutnije u sektorima koji tradicionalno zapošljavaju najveći broj strane radne snage: u građevinskom sektoru, brodogradnji, turizmu i ugostiteljstvu.

Struktura iseljenika prema županijama porijekla

Prema iseljavanju po županijama u 2015., po ukupnom broju iseljenih prednjače Grad Zagreb (5046), Primorsko-goranska (2549), Zagrebačka (2276), Osječko-baranjska (2212) te Splitsko-dalmatinska županija (2155) (DZS, 2016). No relativno gledano, rezultati iz tablice 2 pokazuju kako se najviše ljudi iselilo iz Požeško-slavonske, Vukovarsko-srijemske, Sisačko-moslavačke, Ličko-senjske, Brodsko-posavske i Virovitičko-podravске županije. Kada bismo podatke grupirali prema regijama, evidentno je kako bi Slavonija, Baranja i Srijem kao regija koja administrativno obuhvaća pet županija bila ona koja je generala omjerno najveći broj iseljenika, dok su četiri sjeverozapadne kontinentalne županije (Međimurska, Varaždinska, Krapinsko-zagorska i Koprivničko-križevačka) one gdje je taj omjer najmanji. Također je znatniji udio i onih koji se iseljavaju iz brdskih pasivnijih krajeva Ličko-senjske, Zadarske, Šibensko-kninske i Primorsko-goranske županije, koja su dobrim dijelom i post-ratna područja od posebne državne skrbi.

Opći je zaključak kako su sve županije zahvaćene rastućim trendovima iseljavanja, dok su ti trendovi slabije izraženi u županijama koje ostvaruju najveću dobit od turizma (srednja i južna Dalmacija te Istra) i u najsjevernijim županijama, koje odlikuju najveće stope zaposlenosti, tj. najmanje stope nezaposlenosti u RH. Također, podistražena je tema brojnosti i statusa dnevnih migranata koji komutiraju iz sjevernih županija na dnevne poslove u Sloveniju ili Austriju, ili pak iz Istre u Italiju i Sloveniju, i koji nisu dijelom iseljeničkog korpusa, ali koji zbog bilokalne prirode svog posla i življenja svakako umanjuju udio iseljenika u općoj populaciji.¹¹ Sve ovo dobrim dijelom odgovara zaključku Božića i Burića (2005: 9) kako su „regije s najvećim postotkom potencijalnih migranata one s najmanjim udjelom u BDP-u, a ne regije geografski najbliže potencijalnim migracijskim zemljama“. Ovaj zaključak iščitavamo u smislu procjene potencijalnih emigranata koji bi na

(dugo)trajni period napustili Hrvatsku. To je ipak manje izgledna opcija za dnevne komutante ili sezonske migrante iz pograničnih područja koji, pretpostavljamo, manje razmišljaju o konačnosti preseljenja.

Iz tablice 2. vidljivo je da su Vukovarsko-srijemska, Brodsko-posavska i Osječko-baranjska županija tri županije s najvećim negativnim iznosom unutardržavnog migracijskog salda, tj. seljenja među županijama, jer je iz njih najviše ljudi iselilo u druge krajeve Hrvatske. Vrlo je zabrinjavajući podatak da su jedino Istarska županija i Grad Zagreb ostvarili pozitivnu vrijednost ukupne migracije u 2015., tj. jedino je u njima zabilježeno ukupno više useljenih nego iseljenih, uglavnom zbog useljavanja iz drugih županija, jer je saldo migracije s inozemstvom također negativan, kao i na razini svih ostalih županija (DZS, 2016, tablica III-1).

Iseljenici prema dobno-spolnoj i obrazovno-profesijskoj strukturi

Prema dobno-spolnoj strukturi iseljenika iz Hrvatske, blago prevladavaju muškarci (53,7%), i upravo je najviše onih koji odlaze u najproduktivnijoj radnoj i reproduktivnoj dobi (od 25 do 44 godine), njih 40%. Ukupno su se u 2015. iselile 21.733 osobe koje pripadaju radno sposobnom stanovništvu (dob 20 – 64), što čini 73,3% iseljeničkoga kontingenta. Kada usporedimo podatke za 2011. i za 2015., vidljivo je kako se udio iseljenih maloljetnika (uključujući i 19-godišnjake) povećao s 13,3 na 19,3%, što upućuje na trend povećanja broja iseljenika koji odlaze iz Hrvatske radi spajanja obitelji, a osim toga u posljednjih tri do pet godina moguće je da se sve više čitavih obitelji direktno iseljava iz Hrvatske (DZS, 2016).

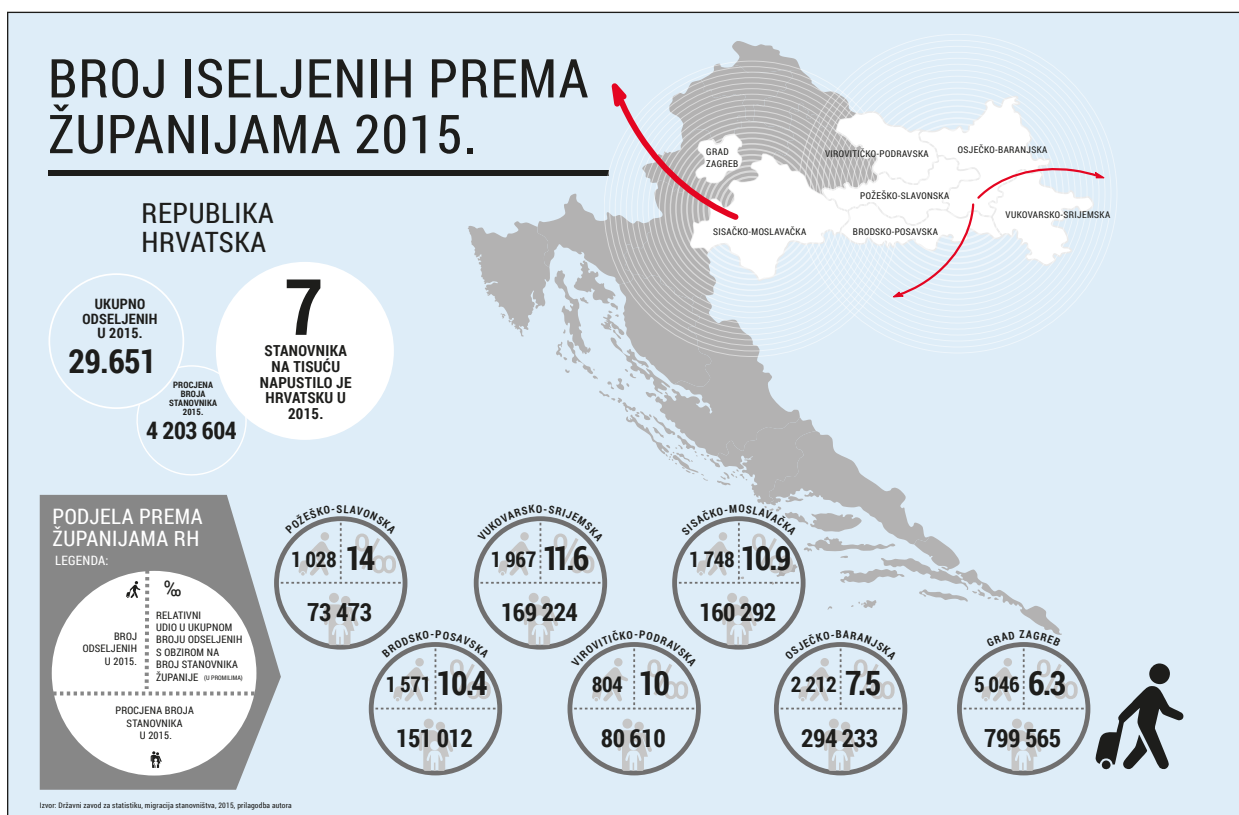
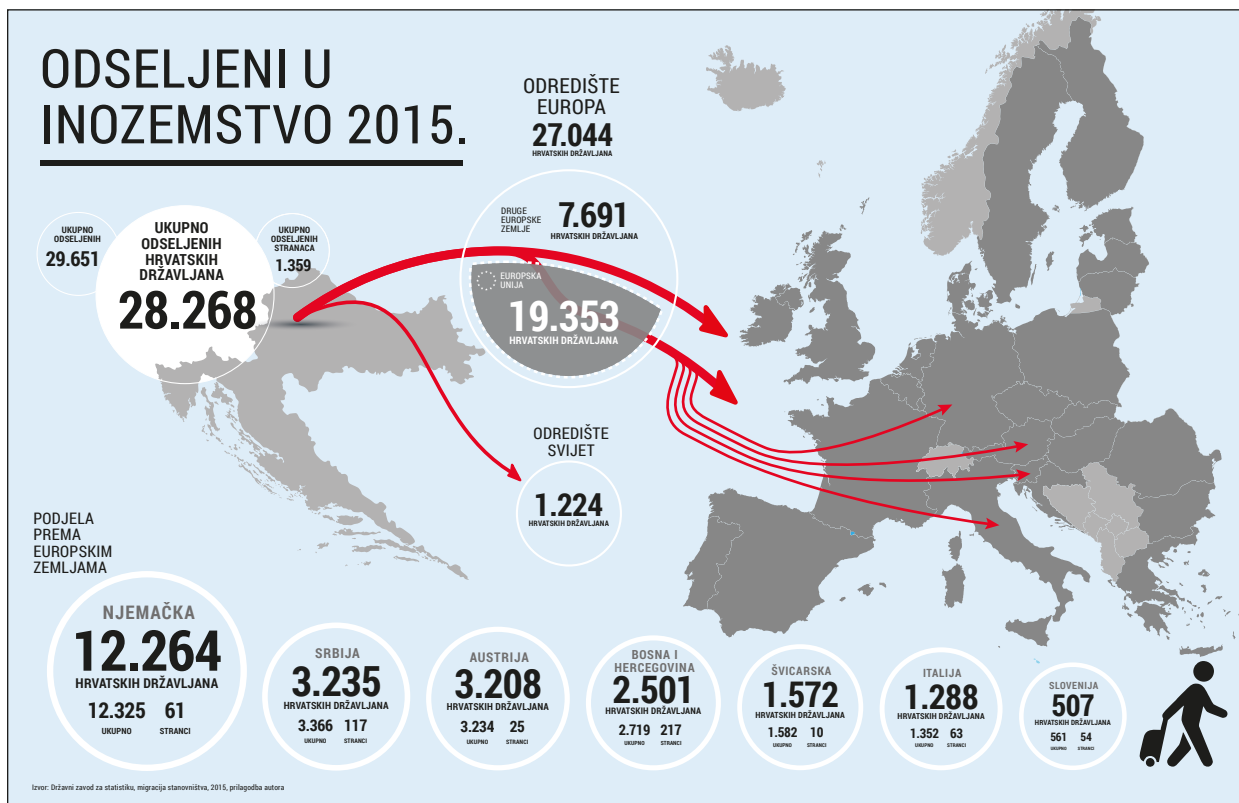
Prema obrazovno-profesijskoj strukturi emigranata teško je, opet zbog poznatog razloga nedostatnosti statistike, donijeti jednoznačan i posve utemeljen zaključak, jer se podaci o zanimanju, školskoj ili stručnoj spremi unose u zbirku podataka MUP-a o prebivalištu ili boravištu temeljem slobodnog izjašnjavanja građana, bez potrebe predočavanja dokaza o istinitosti upisanih podataka ili opravdanja zbog njihova neupisivanja. Kako bilo, i takvi nepotpuni podaci upućuju na trendove povećanja iseljavanja osoba različitih obrazovno-profesijskih struktura, pa su se u 2013. iz Hrvatske iselile 2334 osobe bez stručne spreme (15,3% od ukupnog broja odseljenih), a u 2015. njih 6541 (22,1%). Dotle se u 2013. iselilo 2265 (14,8%) onih s nižom, 7531 (49,3%) sa srednjom te 1564 (10,2%)

11 O poteškoćama s kojima se u 2013. suočavalo oko 8000 komutanata koji rade u Sloveniji vidi: <http://www.europarl.europa.eu/sides/getDoc.do?pubRef=-//EP//TEXT+WQ+E-2013-013113+0+DOC+X-ML+VO//HR>

Tablica 2. Broj i udio odseljenih prema županijama 2015.

	Odseljeni u 2015.	Procjena broja stanovnika u 2015.*	Udio u ukupnom broju odseljenih (%)	Relativni udio u ukupnom broju odseljenih s obzirom na broj stanovnika županije (u promilima)
Republika Hrvatska	29.651	4.203.604	-	(7,1)
Požeško-slavonska	1028	73.473	3,5	14
Vukovarsko-srijemska	1967	169.224	6,6	11,6
Sisačko-moslavačka	1748	160.292	5,9	10,9
Ličko-senjska	513	47.634	1,7	10,8
Brodsko-posavska	1571	151.012	5,3	10,4
Virovitičko-podravska	804	80.610	2,7	10
Zadarska	1542	170.168	5,2	9
Šibensko-kninska	929	104.315	3,1	8,9
Primorsko-goranska	2549	291.654	8,6	8,7
Osječko-baranjska	2212	294.233	7,5	7,5
Karlovačka	901	121.840	3	7,4
Zagrebačka	2276	316.506	7,7	7,2
Grad Zagreb	5046	799.565	17	6,3
Istarska	1280	208.180	4,3	6,1
Bjelovarsko-bilogorska	621	113.746	2,1	5,5
Splitsko-dalmatinska	2155	453.155	7,3	4,8
Dubrovačko-neretvanska	584	122.280	2	4,8
Varaždinska	800	171.879	2,7	4,7
Koprivničko-križevačka	374	112.357	1,3	3,3
Krapinsko-zagorska	409	128.905	1,4	3,2
Međimurska	342	112.576	1,6	3

Izvor: Državni zavod za statistiku (2016, tablica 4) – prilagođeni izračun autora

s visokom stručnom spremom, a povećanje je vidljivo iz podataka da se u 2015. iselilo 3511 (11,8%) onih s nižom, 15.162 (51,4%) sa srednjom te 2432 (8,2%) s visokom stručnom spremom.¹² Čini se kako trendovi upućuju kako se s pristupanjem u EU dogodilo blago smanjenje trenda odlaska visokoobrazovane radne snage, ali i otvaranje pravnih i društvenih kanala za i dalje značajan odlazak nisko i srednje obrazovane radne snage, uz najveće povećanje odlaska onih bez stručne spreme iz Hrvatske. U apsolutnim brojevima upravo je dvostruko porastao broj onih koji sa srednjom stručnom spremom odlaze iz zemlje u najproduktivnijoj radnoj i fertilnoj dobi, što ne začinuje posebno jer su oni i najzastupljeniji u općoj populaciji, pa time i u populaciji nezaposlenih. Ipak, to kao jednu od glavnih posljedica ima značajan demografski i gospodarski gubitak za Hrvatsku.

Opće posljedice iseljavanja za RH

Iako se može činiti kako iseljavanje kao kratkoročnu posljedicu može imati smanjenje opće stope nezaposlenosti u državi, neke su od glavnih srednjoročnih posljedica iseljavanja iz Hrvatske mogući poremećaji na tržištu rada, jednako kao i destabilizacija zdravstvenoga, socijalnog i mirovinskog sustava u dugoročnom smislu, zbog očekivanoga gubitka porezne i fiskalne baze.¹³ Poremećaji na tržištu rada kao posljedica iseljavanja mogu uključivati destabilizaciju baze i strukture radne snage, smanjenje broja i udjela radno sposobnog stanovništva, smanjenje stope zaposlenosti te posljedično i smanjenje gospodarske produktivnosti i bruto društvenog proizvoda.

Uzmimo kao ilustraciju promjenu strukture liječničkog i medicinskog sektora uslijed iseljavanja. Prema podacima Hrvatske liječničke komore, od 1. siječnja 2013. do 31. kolovoza 2016. ukupno je bilo 1511 podnesenih zahtjeva (podnijelo ih je 1167 liječnika) za izdavanje potvrde koja im omogućuje zapošljavanje izvan

Hrvatske, u jednoj od država članica EU-a.¹⁴ Uočljiv je porast broja zahtjeva u prvoj godini po ulasku Hrvatske u EU, dok on u posljednje vrijeme opada (2013. – 271; 2014. – 601; 2015. – 387; do 31. kolovoza 2016. – 252). Prosječna dob osobe koja je aplicirala za izdavanje potvrde bila je 39 godina, a u gotovo jednakom su omjeru aplicirali muškarci i žene. Kao svrha odlaska u inozemstvo u najvećoj je mjeri naveden rad, a tek u 2% slučajeva edukacija. Oko 36% zahtjeva podnijeli su doktori medicine, a 64% liječnici specijalisti, dakle nužno mlađa populacija liječnika koji po završetku studija trebaju odraditi specijalizaciju, od kojih su pak najviše zahtjeva podnijeli specijalizanti u području anesteziologije (19%). Pritom je zanimljivo kako su čak 80% zahtjeva podnijeli zaposleni, što govori da nezaposlenost nije najvažniji čimbenik u donošenju odluke o odlasku u inozemstvo, nego to mogu biti već poznati privlačni faktori boljih radnih i profesionalnih uvjeta, mogućnosti napredovanja te ostali osobni psihološki faktori. Oko 65% zahtjeva podnijeli su liječnici kojima je prethodno mjesto rada bilo bolnica, 11% oni iz privatne prakse, 9% liječnici iz domova zdravlja te 15% iz ostalih ustanova (znanstvene ustanove, farmaceutska društva, zavodi za medicinu i zavodi za zdravstveno osiguranje).

Prema broju podnesenih zahtjeva s obzirom na područje odlaska, po županijama prednjače Grad Zagreb (37%), Primorsko-goranska (12%) te Osječko-baranjska županija (7%). Taj je podatak razumljiv s obzirom na činjenicu da u makroregionalnim centrima tih područja, dakle Zagrebu, Rijeci i Osijeku, najveći broj medicinara i završava fakultetsko obrazovanje te nastavlja specijalizaciju, neovisno o tome imaju li tamo i prijavljeno prebivalište. Kada bismo usporedili odredišta na koja se prijavljuju, na prvom je mjestu Velika Britanija (23%); slijede Njemačka (21%), Irska (9%), Austrija (8%), Švedska (7%) i Slovenija (5%). Zanimljive je podatke donijela anketa koju je početkom 2016. provela Hrvatska liječnička komora na uzorku od 1496 liječni-

12 Podaci su ustupljeni od strane DZS-a u privatnoj korespondenciji, kao tablica pod naslovom „Odseljeni u inozemstvo prema stupnju stručnog obrazovanja“. Obrazovna struktura iskazana je prema nomenklaturi stručne spreme Ministarstva unutarnjih poslova, a podaci su iskazani po godinama za razdoblje 2012-2015.

13 No i ovdje su posljedice iseljavičkih tokova zapravo od sekundarne važnosti u usporedbi s posljedicama izrazito negativnih depopulacijskih trendova zbog prirodnog opadanja broja stanovnika, procesa koji je do kraja devedesetih već obuhvaćao više od 90% naselja u Hrvatskoj (Akrap, 2014: 68).

14 Podatke je ustupila Hrvatska liječnička komora kao "Izveštje o broju zahtjeva liječnika za izdavanje EU potvrda u razdoblju od 01.07.2013. do 31.07.2016. godine". I ovdje se valja ograditi od konačnih zaključaka, a prezentirati eventualno uočljive trendove. Metodološki je potrebno naglasiti kako podatak od 1511 zahtjeva ne odgovara broju osoba koje su te zahtjeve predale. Primjerice moguće je bilo i dupliranje broja zahtjeva pa stoga prisutna razlika u izraženom broju osoba i broju zahtjeva objašnjava ovu nedoumicu. Također, potrebno je istaknuti kako broj izdanih zahtjeva ne znači nužno da svi oni koji su zahtjev podnijeli (makar i više puta) uistinu i jesu napustili državu, kao ni to da svi oni koji su kao liječnici napustili državu nužno jesu i zatražili izdavanje potvrde, ako su se primjerice odmah po završenom fakultetu, a bez uclanjanja u Hrvatsku liječničku komoru, iselili iz Hrvatske.

ka (od čega 67% liječnika), članova Komore, među kojima ponajviše među specijalizantima (51%) te specijalistima s do pet godina specijalističkog iskustva (24%). Rezultati pokazuju kako više od polovine (59%) mladih liječnika u dobi do 40 godina aktivno razmišlja o odlasku iz Hrvatske, pri čemu "kao najčešće razloge odlaska navode bolje uvjete rada, bolju plaću, uređenost zdravstvenog sustava i veće mogućnosti stručnog usavršavanja i napredovanja".¹⁵

Posljedice iseljavanja na obrazovni sustav

Iseljavanje se u određenoj mjeri odražava i na odgojno-obrazovnu strukturu i školovanje u Hrvatskoj. Broj djece na svim razinama odgojno-obrazovnog procesa smanjuje se, jednako u predškolskom odgoju kao i u osnovnom i srednjoškolskom obrazovanju. Podaci DZS-a pokazuju kako se broj učenika kojih je u osnovnim školama u školskoj godini 2004./2005. bilo 391.112, u školskoj godini 2014./2015., dakle nakon deset godina, smanjio na 322.998, tj. za čak 68.114, što je gotovo jednako broju stanovnika cijele Požeško-slavonske županije.¹⁶ No to je prije svega posljedica dugogodišnjeg smanjenja nataliteta u Hrvatskoj, čemu još svakako pridonosi i tradicionalni, danas pojačani, mehanički odljev, tj. iseljavanje stanovništva, kako upozoravaju brojni stručnjaci.¹⁷ Nesumnjivo je da će manji broj djece u školama nastaviti rezultirati smanjenjem broja razrednih odjela, pa i onih za prve razrede osnovnih škola, dok će se u nekim sredinama nastaviti trend zatvaranja škola, posebice onih područnih u udaljenim seoskim sredinama iz tzv. pasivnih krajeva. To će dovesti i do smanjenja potrebe za stručnim odgajateljskim i obrazovnim kadrom te postupnog smanjivanja stope zaposlenja tih profesija.

S druge strane, moguće je da će današnje nedovoljno ulaganje u aktualne i potrebne kurikulume tehničkih znanja (što uključuje prirodoslovlje, tehnologiju, inženjerstvo i matematiku) uvjetovati iseljavanje srednjoškolske i studentske populacije u potrazi za boljim uvjetima obrazovanja i kasnijeg usavršavanja izvan Hrvatske. Ali takve trendove nije moguće zaustaviti

nikakvim mjerama migracijske politike koja ne bi bila usklađena s mjerama dobro osmišljene protektivne i proaktivne populacijske politike u smjeru zaustavljanja izrazito negativnih demografskih trendova. No i ta je politika nužna u kombinaciji i sinergiji sa smislenom gospodarskom politikom i novom obrazovnom politikom koja bi uvažila potrebu za reformama školskog sustava u smislu sveobuhvatnijeg pristupa odgoju i obrazovanju. Takav bi se pristup trebao temeljiti na školskim programima prirodnih, matematičkih, informatičkih i društvenih znanosti koji obuhvaćaju cjelovitije, suvremenije i smislenije kurikulume usmjerene na razvoj znanja, vještina, vrijednosti i kompetencija nove mlade generacije kozmopolitski orijentiranih patriota.

Gospodarske posljedice iseljavanja

Osim već navedenih i opisanih demografskih posljedica iseljavanja brojne i bitne su i one gospodarske. Iako se može činiti kako emigracija privremeno rezultira padom stope nezaposlenosti u zemlji podrijetla, to je zapravo mit jer "emigriranje ne utječe, ili utječe beznačajno, na smanjenje nezaposlenosti u zemljama podrijetla" (Mežnarić, 2014: 191). Stoga pozitivne efekte iseljavanja treba sagledati u drugome. Jedna od pozitivnih posljedica iseljavanja, neovisno o pristupanju Hrvatske u EU, jest protok novca i novčanih doznaka koje Hrvatska ostvaruje sa svojim državljanima kao iseljenicima na privremenom ili trajnom boravku i radu u inozemstvu. Po pristupanju u EU još se uvijek nisu dogodili značajni pomaci u ukupnim godišnjim iznosima tih doznaka. Prema podacima je vidljivo kako se broj tih doznaka na godišnjoj razini povećao s 1,6 milijardi dolara u 2006. na 2,15 milijardi dolara u 2014., što je iznosilo 3,8% bruto domaćeg proizvoda u 2014. (World Bank, 2016: 49). Ipak se najveće povećanje novčanih doznaka odnosilo na one u obliku kompenzacije zaposlenih, koja se povećala za 100% u navedenom razdoblju od 2006., s najvećim porastom u pretpristupnom razdoblju, dok su osobne doznake uvijek bile na otprilike istoj godišnjoj razini od oko 1,15 milijardi USD (ibid). Nesumnjivo je da su te doznake velika financijska pomoć emigranata svojim obiteljima i rodbini u Hrvatskoj. Buduća istraživanja trebaju potvrditi kako su se i koliko povećali obujam te struktura tih doznaka sukladno novim iseljeničkim tokovima iz zemlje. Baš kao i šezdesetih i sedamdesetih godina 20. stoljeća, kada su Gastarbeiteri iz Hrvatske slali svoje novčane doznake u domovinu i time prehranjivali, uzdržavali i potpomagali svoje obitelji, valja pretpostaviti da je isti trend u određenom smislu prisutan i danas.

¹⁵ Vidi: www.hlk.hr/EasyEdit/UserFiles/priop%C4%87enja/priopce-nje-anketa-mladi-lijecnici.pdf

¹⁶ Vidi: http://www.dzs.hr/Hrv_Eng/publication/2016/08-01-02_01_2016.htm (tablica 1.2).

¹⁷ Vidi: www.slobodnadalmacija.hr/novosti/hrvatska/clanak/id/210819/u-osnovnim-skolama-od-lani-nestalo-209-razreda.

Druga je potencijalna pozitivna posljedica iseljavanja razvijanje potencijala u socijalnome, kulturnom, tehnološkom, inovacijskom i svakom drugom kapitalu koji iseljenici mogu steći u inozemstvu, a potom dijelom i transferirati, investirati i primijeniti u svom području porijekla. Takav se transfer može ostvarivati direktnim investicijama putem njihovih financijskih, tehničkih, logističkih ulaganja u hrvatsko gospodarstvo neovisno o tome hoće li se oni vratiti u Hrvatsku ili će ostati dijelom trajnijega iseljeničkog toka. Iz današnje perspektive globalizacijskih procesa, olakšane prometne povezanosti, komunikacijske premreženosti te stvarne i virtualne dostupnosti stvaraju se transnacionalni socijalni prostori u kojima djeluju brojni transmigranti (dijelom i pripadnici dijaspore) koji osjećaju jednaku identifikaciju s prostorom u kojem fizički žive (odredište) i s prostorom koji su napustili. Vrlo često su im jednako privrženi, jer ostaju plurilokalno povezani nizom rodbinskih i prijateljskih, što stvarnih, što virtualnih veza između oba prostora.¹⁸ Problem iseljavanja tako se ne mora doživjeti kao trajan demografski, ekonomski i socijalni gubitak za državu porijekla ako se razvije nacionalna strategija u smjeru poticanja mobilnosti, ali i privlačenja iseljenika nazad u Hrvatsku te pokušaja njihova zadržavanja ili, što bi bilo izglednije, njihove cirkulacije između više lokacija. Tako se na iseljeništvu, pogotovo ako je kratkoročno ili srednjoročno, može gledati kao na resurs kojim naši državljani na boravku u inozemstvu stječu nova znanja, iskustva, financijski i socijalni kapital kojim mogu pomoći budućemu društvenom i gospodarskom razvoju Hrvatske ako se bude pametno ulagalo u mjere njihova povratka i/ili kontakata s domovinom.

No svakako da potencijali i prednosti povratničkih tokova u Hrvatsku nisu dovoljno istraženi ni obrađeni, kao ni tema potencijala poticane, planirane, regularne imigracije određenih useljeničkih profila u RH. I ovdje nailazimo na fragmentiranost i nepreciznost podataka, kako o povratku radnih i obiteljskih migranata iz inozemstva tako i o useljavanju pripadnika novih imigrantskih ili pak tradicionalnih dijasporskih zajednica u Hrvatsku. Politički projekt povratka dijaspore zamišljen u devedesetim godinama 20. stoljeća do sada se nije ostvario ni u kakvoj značajnijoj mjeri, dok teme useljavanja populacije novih imigranata nisu u programima političkih stranaka, čak ni u predizborno vrijeme.

¹⁸ Više o teoriji transnacionalnih socijalnih prostora te posebice o transnacionalnim aktivnostima imigrantskih zajednica u Hrvatskoj vidi u Kuti i Božić (2016), o tendencijama povratka hrvatskih iseljenika iz Njemačke u Hornstein Tomić (2014), a o preispitivanju koncepta povratka dijaspore kroz transnacionalnu paradigmu u Čapo Žmegač (2010).

Zaključna razmatranja uz preporuke za buduću državnu politiku spram migracija i razvoja

Uza sve metodološke poteškoće u vezi sa zaključivanjem o opsegu iseljeničkog toka iz Hrvatske, još se uvijek ne može ustvrditi da je opseg recentnog iseljavanja kojemu danas svjedočimo "alarmantan i katastrofalan", no svakako jest značajan, uz vidljivi trend porasta.¹⁹ Iseljenički tokovi još uvijek nisu kritični i pitanje je od kojeg bismo ih broja mogli (početi) percipirati upravo takvima. No definitivno zabrinjava sve veći udio mladih (pa i čitavih mladih obitelji) koji kao vitalna radna i reproduktivna snaga napuštaju zemlju, možda i trajno, što je za Hrvatsku znatan društveni, gospodarski i demografski gubitak.

Ipak, u usporedbi s primjerice milijun migranata iz Poljske koji su se doselili u Veliku Britaniju i Irsku te njih pola milijuna u Njemačku u pet godina nakon pristupanja Poljske u EU 2004., ili pak s milijun rumunjskih državljanima koji su se nakon 2007. do danas iselili u Španjolsku, Italiju i Veliku Britaniju, čini se kako Hrvatska još uvijek ne bilježi masovnu emigraciju svojih građana u inozemstvo. Razlika u opsegu iseljavanja u poljskom, rumunjskom i hrvatskom primjeru može se dijelom tumačiti i tradicionalnim povijesnim (e)migracijskim obrascima i iskustvima hrvatskih građana, koji su još od šezdesetih godina 20. stoljeća kao gostujući radnici boravili i radili na zapadnoeuropskim tržištima rada, dok se ta prilika Istočnim Europljanima otvorila u manjoj mjeri nakon pada Željezne zavjese, a u većoj mjeri tek po pridruživanju u EU (Bejaković, 2014: 112). Obimi novih iseljenika iz zemalja centralne i istočne Europe u zapadnu Europu puno su veći i značajniji nego u hrvatskom slučaju, no dobrim su se dijelom i smanjivali od početka gospodarske recesije 2008., nakon čega zbog povećane nezaposlenosti koja pogađa imigrante počinju i značajniji povratnički tokovi u zemlje porijekla.

S obzirom na sve predočene podatke vrlo je izgledan nastavak iseljavanja radne snage iz Hrvatske, posebice mladih svih stupnjeva obrazovanja i različitih profesija, a nikakva protektivna politika spram zadržavanja populacije na hrvatskom teritoriju to ne može u potpunosti spriječiti, niti bi takvo što trebala u potpunosti

¹⁹ Stoga je neodgodivo potrebno uspostaviti Registar stanovništva kako bi se poradilo na poboljšanju statističke baze i pouzdanijeg bilježenja svake promjene u mehaničkom kretanju stanovništva, a posebice one kod prijave dugoročnijeg izbjivanja iz Hrvatske zbog zaposlenja, spajanja obitelji ili drugih razloga.

nastojati. Stoga se veća pozornost treba usmjeriti na stvaranje i održavanje strukturnih preduvjeta za prevenciju gubitka populacije i zadržavanje potencijalnih emigranata u zemlji. Nažalost, to je moguće postići prije svega povećanjem pozitivnih ekonomskih parametara na tržištu rada, dakle povećanjem zapošljivosti, a smanjenjem stope nezaposlenosti, što se kratkoročno ne čini ostvarivim. Čak ni pozitivnija gospodarska kretanja ne bi spriječila iseljavanje iz zemlje određenih profesija, poput onih visokokvalificiranih, no bitno bi ga ublažila. Stoga stručnjaci predlažu ulaganje u poboljšanje uvjeta rada i uvjeta napredovanja za one struke koje su i danas najviše izložene potencijalu za iseljavanje, poput zdravstvenoga, znanstvenog i tehnološkog sektora, ali i drugih.²⁰

Dokument kojim se do sada nastojalo urediti pitanja migracija u Hrvatsku i iz nje bila je tzv. Migracijska politika Republike Hrvatske. No ona je, umjesto na viziju strategijskog razvoja budućih koristi od migracijskih procesa, u dva zadana ciklusa (2007. – 2008. i 2013. – 2015.) bila usmjerena prije svega na tehničko-regulatorna, statusna i sigurnosna pitanja u vezi migracija. Ta su se pitanja odnosila na primarno imigracijske procese vezane uz populaciju radnih imigranata te osoba u traženju zaštite i njihova statusa, a dijelom i uz hrvatsku dijasporu. Migracijska je politika u vrijeme pristupanja u EU bila zamišljena na vrlo kratak rok (2013. – 2015.), a uvjetovana je bila ne toliko intrizičnom državnom motivacijom da uredi pitanja migracijskih i postmigracijskih fenomena i procesa koliko pritiskom struktura EU-a iz Bruxellesa da se donese takav dokument jer bi se njime mogla zatvoriti preostala pregovaračka poglavlja iz Sporazuma o stabilizaciji i pridruživanju, koji je RH potpisala, i pregovore s EU otvorila, još 2001.

Tako je ta Migracijska politika rezultirala nizom ad hoc mjera i rješenja, koje je zapravo donio represivni organ izvršne vlasti (MUP). Time je ona svedena na tehničko-upravne aspekte vizne politike, statusnih pitanja stranaca, hrvatskog državljanstva, azila, integracijske politike, neregularnih migracija i hrvatske dijaspore. Nimalo se pozornosti nije posvetilo pitanjima iseljavanja ili pak projektiranog useljavanja određenih željenih imigrantskih profila koji nedostaju na hrvatskom tržištu rada, kao vrsti selektivne imigracijske politike. Čak ni integracijska politika spram izbjeglica (azilanata

i osoba pod supsidijarnom zaštitom) nije uspjela, osim normativnih mjera u vezi sa statusnim pitanjima, u praksi uspostaviti trajna, sustavna, koherentna i održiva rješenja kojima bi se ionako malobrojnu populaciju izbjeglica uključilo u šire tržišne i društvene tokove, tj. iskoristio njihov socijalni i ekonomski kapital, ili se planski provedenim mjerama integracije prevladao i nadogrudio njihov mogući socio-profesionalni deficit te ih se uključilo u obrazovne i gospodarske procese te u šire društvene tokove.

S druge strane, izostala je šira javna i stručna rasprava o tome što se takvom vrstom politike dugoročno strateški želi postići, kao i o tome koji bi bili prijedlozi na koji način takav dokument uskladiti s budućom populacijskom i gospodarskom strategijom te strategijom tj. politikom prostornog razvoja Hrvatske. No upravo tim sinergijskim pristupom moglo bi se djelovati na poželjno i smisleno upravljanje migracijskim tokovima, pa time i poticati željene imigracijske i remigracijske tokove, nastojeći ublažiti negativne posljedice stihijske emigracije. Koje bi još trebale biti karakteristike dugoročne migracijske strategije? Božić naglašava kako migracijski obrasci koje bi trebala uključivati nova migracijska strategija trebaju obuhvaćati sljedeće politike i mjere: "1. Zadržavanje populacije; 2. Generiranje remigracije: a) radne remigracije, b) remigracije visoko-obrazovane populacije, c) remigracije izbjeglica; 3. Generiranje imigracije: a) radne imigracije, b) potrošačke i imigracije kvalitete života, c) poduzetničke imigracije, d) imigracije potomaka iseljenika; 4. Generiranje cirkulacije preko granica Hrvatske; 5. Reguliranje unutarnje migracije" (Božić, 2014: 291).²¹

U čitavoj je priči oko migracijske strategije bitno uvidjeti kako nisu sva područja u Hrvatskoj izložena jednakim stopama iseljavanja, što je osim loših ekonomskih parametara dijelom i izravna posljedica nejednakoga prostornog razvoja hrvatskog teritorija kao cjeline. Sama Slavonija nije dovoljno ulagala u prostornu komponentu razvoja, tj. "podupiranje većih [gradskih] centara koji bi zadržali stanovništvo unutar regije" (Akrap, 2014: 68), a čitava se Hrvatska razvijala prilično monocentrično, gdje osim glavnoga grada imamo još svega tri makroregionalna centra (Split, Rijeku i Osijek). Od sredine prošlog stoljeća, u desetljetnim

20 Božić (2014: 293) kaže kako je također "nužno razviti novu poljoprivrednu politiku koja će ruralnu populaciju angažirati u novim oblicima proizvodnje, što nakon ulaska u Europsku uniju i otvaranja fondova za Hrvatsku ne bi trebalo biti teška misija, pogotovo ako se u obzir uzmu svi pozitivni primjeri iz Sjeverne i Srednje Europe".

21 Također je u osmišljavanju nove migracijske politike potrebno "daljnje jačanje administrativnih kapaciteta i međuresorne suradnje, uz intenzivnije uključivanje stručnjaka i predstavnika akademske zajednice. Posebna se pozornost treba pridati poboljšanju koordinacije između tijela nadležnih za migracije i tržišta rada" (Skupnjak Kapić, 2014: 247).

procesima industrijalizacije i deagrarizacije, seosko je stanovništvo napuštalo sela odlazeći u lokalne makro-regionalne centre ili u manjoj mjeri u inozemstvo. No ti centri nisu mogli prihvatiti i podržati egzistenciju svih, pa su i oni sami generirali iseljavanje u druge centre, glavni grad ili pak u inozemstvo. Stoga je neophodno, smatraju stručnjaci, ulaganje u mjere prostornog razvoja gradova srednje veličine, njihove infrastrukture, kao "preduvjeta za iniciranje osjetnijega gospodarskog razvoja koji bi zadržao postojeće i privukao novo stanovništvo" (Akrap, 2014: 69). Dakle jasno je kako bez dobro osmišljene politike prostornog razvoja ne možemo očekivati ostvarenje mjera demografske revitalizacije i gospodarskog oporavka zemlje, pa time ni zadržavanje stanovništva na teritoriju RH.

Hrvatska će vjerojatno u sljedećem desetljeću biti suočena s potrebom za imigrantskom radnom snagom ne samo u dosadašnjim tradicionalnim sektorima graditeljstva, brodogradnje, turizma i u hotelijerstvu nego i sve više i u gospodarskim sektorima sezonskog rada u poljoprivredi, ugostiteljstvu i uslužnim djelatnostima, zdravstvu, farmaciji, socijalnoj skrbi, inženjerstvu i industriji, informacijskim tehnologijama i nekim drugim djelatnostima. Kako bi zadržala vlastitu radnu snagu, ali i privukla stranu radnu snagu, posebice u deficitarnim zanimanjima, država bi također trebala ulagati sredstva u mjere poticanja remigracije, povratka, kao i imigracije, sukladno modelu koji su predložili stručnjaci (vidi: Božić, 2014). Takve politike moraju biti temeljene na privlačenju mladih koji su otišli iz Hrvatske, posebice onih najvrednijih profesionalaca i talenata. Jedna od mjera treba se ticati i omogućivanja cirkulacije visokoobrazovanih koji bi dio svoga radnog vijeka mogli odradivati na paralelnim lokacijama, dakle dijelom i u Hrvatskoj. To treba vrijediti jednako za hrvatske profesionalce kao i za visokokvalificiranu stranu radnu snagu. No teško je očekivati da bi u sadašnjoj situaciji izrazito negativnih ekonomskih trendova čak i populacija koja bi se vraćala nužno odlučila i trajno ostati u Hrvatskoj. Stoga je nužno generirati pozitivnu i propulzivnu poduzetničku i investicijsku klimu te pokušati omogućiti sadržajnije i fleksibilnije uvjeta rada te funkcioniranje stabilne pravne države, uz smanjenje preburokratiziranosti poduzetničke sfere za pokretanje gospodarskih, poduzetničkih i znanstvenih projekata. Također je potrebno poticati uključivanje i premrežavanje iseljeničkih i dijasorskih zajednica u gospodarske tokove u Hrvatskoj, preporučljivo i kroz "olakšavanje povratka nakon stjecanja novih znanja i vještina, posredovanje u trgovačkim, investicijskim i drugim poslovnim aranžmanima" (Čavrak, 2014: 128).

Izgledno je kako mjere zadržavanja vlastite populacije, uz ostvarenje remigracijskih tokova putem privlačenja vlastitih iseljenika, ne mogu biti dovoljne za zaustavljanje negativnih demografskih trendova i popravljavanje loše ekonomske situacije. Stoga će Hrvatska nužno morati u idućim desetljećima uvoziti stranu (imigrantsku) radnu snagu, pogotovo za ona deficitarna zanimanja (današnja i buduća) koja će ostati kao prazna mjesta nakon što hrvatski radnici istih profila šansu za normalnu egzistenciju odluče pronaći negdje drugdje u inozemstvu. Čini se kako se dosadašnji radni (a i demografski!) "bazen" iz kojeg se crpila radna snaga za sektore graditeljstva, brodogradnje, turizma i ugostiteljstva, a to su države iz okruženja, sljednice bivše Jugoslavije, zapravo iscrpio. Stoga će radnu snagu trebati planski pripustiti i iz drugih zemalja, pomoću sustava useljeničkih radnih kvota. Možda bi u tom slučaju mogao pomoći češki primjer. Gregurović (2014: 276) objašnjava kako "u usporedbi s ostalim srednjoistočno europskim zemljama Češka prednjači po broju radnih migranata. Ona je još 2003. godine, dakle godinu dana prije pristupanja EU, donijela proaktivnu migracijsku politiku i pokretanjem pilotprojekta 'Selekcija kvalificiranih stranih radnika' nastojala potaknuti useljavanje stručnjaka i visokoobrazovanih stranih radnika i njihovih obitelji. Također je 2009. godine zbog povećanih potreba za radnom snagom ujediniła izdavanje boravišne i radne dozvole uvođenjem Zelene karte radnim migrantima, za čijim radom postoji potreba i na taj način smanjila troškove postupka za njihovo zapošljavanje."

Možda bi se i Hrvatska mogla ugledati na takav model proaktivne imigracijske politike, regulirajući useljavanje novih imigranata, uz istovremeno zadržavanje svojih državljana ili poticanje njihova povratka u RH. Kako bilo, brojni su izazovi pred nama, a njihovo rješenje zahtijeva koncentraciju, dobru volju i sinergiju svih aktera da se Hrvatska kao država konačno smisljeno uhvati u koštac s regulacijom poželjnih i potrebnih migracijskih i populacijskih kretanja unutar svoga teritorija, prema svom teritoriju, kao i izvan njega. Stoga ovako važan strateški dokument kojim treba urediti prioritete i stajališta prema brojnim populacijskim, gospodarskim, društvenim, kulturnim i drugim izazovima ne smije biti politiziran, te ne smije ovisiti o nestalnosti i promjenama vlada i političkih elita, nego mora biti jasno utemeljen dugoročan smjer i cilj kojem kao društvo stremimo. Migracije su samo dio cjelokupnog sklopa tih izazova u idućem razdoblju, ali možda upravo jedan od ključnih za buduću društveni, demografski i socio-ekonomski boljitak i stabilnost zemlje i svog njenog stanovništva.

Literatura

Akrap, A. (2014.) Promjene broja i prostornog razmještaja stanovništva Hrvatske i županija. u V. Puljiz, J. Tica i D. Vidović, (ur.). *Migracije i razvoj Hrvatske: Podloga za hrvatsku migracijsku strategiju*. Zagreb: Hrvatska gospodarska komora, str. 25-71.

Bejaković, P. (2014.) Obrazovanje, tržište rada i mobilnost radne snage u Hrvatskoj – stanje i problem. u V. Puljiz, J. Tica i D. Vidović, (ur.). *Migracije i razvoj Hrvatske: Podloga za hrvatsku migracijsku strategiju*. Zagreb: Hrvatska gospodarska komora, str. 93-115.

Božić, S. i Burić (2005.) Migracijski potencijal Hrvatske – mikroanalitički aspekti. *Migracijske i etničke teme*, 21 (1-2): 9-33.

Božić, S. (2014.) Hrvatska migracijska politika: od skice prema strategiji. u V. Puljiz, J. Tica i D. Vidović, (ur.). *Migracije i razvoj Hrvatske: Podloga za hrvatsku migracijsku strategiju*. Zagreb: Hrvatska gospodarska komora, str. 285-300.

Čapo Žmegač, J. (2010.) Različiti pristupi povratnim migracijama: primjer Hrvatske. *Studia ethnologica Croatica*, 22 (1): 11-38.

Čavrak, V. (2014.) Utjecaj migracija visokoobrazovanih stručnjaka na razvoj Hrvatske. u V. Puljiz, J. Tica i D. Vidović, (ur.). *Migracije i razvoj Hrvatske: Podloga za hrvatsku migracijsku strategiju*. Zagreb: Hrvatska gospodarska komora, str. 117-129.

Čizmić, I. i Živić, D. (2005.) Vanjske migracije stanovništva Hrvatske - kritički osvrt. u A. Mišetić, N. Pokos, i D. Živić (ur.). *Stanovništvo Hrvatske - dosadašnji razvoj i perspektive*. Zagreb: Institut društvenih znanosti Ivo Pilar, str. 57-69.

DZS – Državni zavod za statistiku (2013.) *Migracija stanovništva Republike Hrvatske u 2012*. Zagreb: DZS, 1. srpnja 2014., L (7.1.2.)

DZS (2014.) *Migracija stanovništva Republike Hrvatske u 2013*. Zagreb: DZS, 15. srpnja 2014., LI (7.1.2.)

DZS (2016.) *Migracija stanovništva Republike Hrvatske u 2015*. Zagreb: DZS, 22. srpnja 2016., LIII (7.1.2.)

Gelo, J., Akrap, A. i Čipin, I. (2005.) *Temeljne značajke demografskog razvoja Hrvatske – Bilanca 20. stoljeća*, Zagreb: Ministarstvo obitelji, branitelja i međugeneracijske solidarnosti.

Gregurović, S. (2014.) Utjecaj euointegracijskih procesa na migracije – lekcije za Hrvatsku. u V. Puljiz, J. Tica i D. Vidović, (ur.). *Migracije i razvoj Hrvatske: Podloga za hrvatsku migracijsku strategiju*. Zagreb: Hrvatska gospodarska komora, str. 271-282.

Grizelj, M. i Akrap, A. (2011.) *Projekcije stanovništva Republike Hrvatske od 2010. do 2061.*, Zagreb: Državni zavod za statistiku

Hornstein Tomić, C. (2014.) Migration activity from Croatia to Germany and return tendencies – an account of recent developments. u C. Hornstein Tomić, I. Hrštić, F. Majetić, I. Sabotić i M. Sopta (ur.). *Hrvatsko iseljništvo i domovina - Razvojne perspektive*. Zagreb: Institut društvenih znanosti Ivo Pilar, str. 273-282.

Kuti, S. i Božić, S. (2016.) *Transnacionalni socijalni prostori: Migrantske veze preko granica Hrvatske*. Zagreb: Jesenski i Turk, Hrvatsko sociološko društvo.

Mesić, M. i Bagić, D. (2011.) *Manjinski povratak u Hrvatsku - Studija otvorenog procesa*. Zagreb: UNHCR

Mežnarić, S. (1991.) *Osvajanje prostora prekrivanje vremena/Migracije umjesto razvoja*. Zagreb: Sociološko društvo Hrvatske.

Mežnarić, S. i Stubbs, P. (2012.) The Social Impacts of Emigration and Rural-Urban Migration in Croatia: 1991–2011. *Migracijske i etničke teme*, 28 (3): 241-285

Mežnarić, S. (2014.) Novi analitički elementi u promišljanju migracija. u V. Puljiz, J. Tica i D. Vidović, (ur.). *Migracije i razvoj Hrvatske: Podloga za hrvatsku migracijsku strategiju*. Zagreb: Hrvatska gospodarska komora, str. 175 – 195.

Perković, M. i Puljiz, V. (2001.) "Ratne štete, izdaci za branitelje, žrtve i stradalnike rata u Republici Hrvatskoj", *Revija za socijalnu politiku*, 8 (2): 235-238.

Skupnjak Kapić, S. (2014.) Migracije radne snage – globalni i europski trendovi s osvrtom na Hrvatsku. u V. Puljiz, J. Tica i D. Vidović, (ur.). *Migracije i razvoj Hrvatske: Podloga za hrvatsku migracijsku strategiju*. Zagreb: Hrvatska gospodarska komora, str. 217-249.

World Bank (2016.) *Migration and Remittances Factbook 2016* [Country Tables (Croatia)]. Washington: World Bank. <http://www.worldbank.org/prospects/migrationandremittances>

Župarić-Ilić, D. i Bara, M. (2014.) Unutrašnje i vanjske migracije u Hrvatskoj: povijesni i suvremeni kontekst, u V. Puljiz, J. Tica i D. Vidović, (ur.). *Migracije i razvoj Hrvatske: Podloga za hrvatsku migracijsku strategiju*. Zagreb: Hrvatska gospodarska komora, str. 197-213.

Emigration from the Republic of Croatia after the Accession to the European Union

- In general, Croatia has traditionally been a country of emigration. Throughout history, emigration, driven by a combination of economic and political reasons, has slowly but surely, become permanent.
- Researchers have to face a number of methodology-related problems in terms of the collection and registration of data about external migration. The data dealing with the number of emigrants, available at the national level, should be compared against the data dealing with the number of Croatian immigrants in their final destinations.
- In the last seven years, Croatian citizens and foreigners have increasingly started to move out of the country, raising the negative net migration rate even further. This trend has become particularly pronounced with Croatia's accession to the European Union.
- Traditional destinations, such as Germany, Austria, Switzerland and Italy, all of which once attracted previous generations of Croatian emigrants (Gastarbeiters) from the 1960s to the 1980s, still remain the most important destinations for Croatian citizens, apart from countries such as Serbia and Bosnia and Herzegovina, which still represent traditional destinations of re-migrants, and old/new destinations (Canada and Ireland in particular).
- The scope of the recent emigration flow that we face is ever more significant. It is expected that, in combination with extremely negative demographic trends, it will have repercussions for the labour market (labour market disturbances). It may destabilise the economic, healthcare, social, pension and education systems in the long run.
- One of the positive consequences of emigration is the development of social, cultural, technological, and innovation-oriented capital. Any form of capital that emigrants can acquire abroad and transfer, invest and apply in their countries of origin is beneficial.
- By applying a systematic migration strategy, the Republic of Croatia should design and implement a model of proactive migration policy that promotes remaining in Croatia to Croatian citizens, or the idea of returning to those who have already emigrated, but it should also regulate the arrival of new immigrants.

Introduction: Historical Context for Emigration from Croatia

Emigration from Croatia has primarily been driven by a combination of economic and political factors. Many states and empires (the Habsburg Monarchy, the Republic of Venice and the Ottoman Empire in particular) fought over the territory of Croatia, resulting in more or less voluntary migration flows to other European or transatlantic countries. Ever since the 15th century most of these migrations have been permanent and irreversible. Transatlantic emigrations account for the majority of migrations from Croatia in the 19th century. Most of them were driven by economic, environmental or demographic factors due to the crisis that had hit agricultural and shipbuilding sectors and overpopulation in agrarian areas. These were strong push factors for migration. Due to the political, territorial and social changes brought about by the collapse of the Habsburg Monarchy in 1918, migrants of different nationalities (Germans, Hungarians, etc.) along with their families moved from Croatia to countries of their ancestral origin. This trend of repatriation of minorities continued after the Second World War.

Emigration from Croatia between 1945 and the 1960s were mostly politically and economically driven and permanent. They mostly involved the so-called *optants* and political emigrants. After the official abolition of restrictions regarding emigration, numerous migrant workers left Croatia in the 1960s and 1970s. Officially, these people were classified as “guest workers” (from German: *Gastarbeiter*) in statistical data. They were mostly men who emigrated alone, only to be reunited with other family members later on (Mežnarić, 1991). They were mostly attracted to Western European countries (Germany, Austria, Switzerland and Italy in particular). Although the official statements (both written and oral) refer to temporary emigrations, for numerous reasons, these emigrations became permanent since only one third of emigrants ever returned to Croatia (Čizmić and Živić, 2005, p. 61). According to demographic calculations, apart from the 1971-1991 period, emigration exceeded immigration in Croatia in all periods under observation, with a negative net migration of 1.2

million in the entire 20th century (Gelo, Akrap and Čipin, 2005, p. 70).¹

The unstable socio-political environment in the 1990s and the war waged in Croatia caused the further involuntary emigration of around one fifth of Croatia’s citizens, i.e., some 550,000 internally displaced persons, especially in late 1991, at the beginning of the war. Some 150,000 Croatian citizens ended up in Western European and other countries as refugees. In addition, more than 400,000 refugees from Bosnia and Herzegovina came to Croatia after 1992 and over 250,000 Serbian refugees emigrated from Croatia after 1995 (Perković and Puljiz, 2001). War-driven involuntary migration created significant loss for the country in terms of social and demographic structure.²

Emigration from Croatia after EU Accession

Ever since 2009 and the beginning of the global economic crisis that, among other countries, hit Croatia, Croatian citizens and foreigners have increasingly

1 Researchers face a number of problems regarding methodology since different parts of the modern-day Croatian territory fell within different jurisdictions throughout history, which made statistical data and their collection non-systematic and difficult to compare. That being said, one can only refer to estimates of emigrants from Croatia. By the same token, the data presented in this paper might be regarded as not completely reliable and precise in certain respects. The basic methodology issue today in terms of registering modern emigration in the 2011-2015 period is the lack of a systematic statistical database (i.e., a population register) that would provide a real and precise number of people permanently living in the country, as well as permanent emigrants and immigrants. According to Grizelj and Akrap (2011, p. 27), statistics managed by the Department for Administrative affairs at the Croatian Ministry of the Interior, forwarded to and analysed by the Central Bureau of Statistics (hereinafter: CBS), are not precise and harmonised to a sufficient degree to render a sufficiently “reliable indicator of net migration”. Statistical data on emigration for 2011 and 2012 were processed according to the new methodology in line with the recommendations of the UN, European Parliament and Council of Europe (CBS, 2016). One must admit that the new legal framework and new data processing methodology have generated more precise data. Still, there is a recurrent problem regarding a lack of a systematic statistical database with the information on the Croatian population permanently residing in the country, as well as permanent emigrants and immigrants. Given this methodological limitation, all the conclusions presented in the paper that are based on the available statistical data, should be interpreted with caution and as an approximation of the observed trends for illustrative purposes only. They must not be used as clear and precise indicators of the number of emigrants from the Republic of Croatia. No responsibility is assumed by the author and publisher for any potential misuse of data and conclusions presented herein.

2 For more information on the historical context for emigration from Croatia see: Župarić-Iljić and Bara (2014). The present chapter has been based on this text.

started to move out of the country, raising the negative net migration rate even further. This trend became more pronounced after Croatia's accession to the European Union (EU) on 1 July 2013. In general, migration flows depend on the interconnection of a number of push factors in migrants' home countries, and a number of pull factors in the destination countries. The most significant economic parameters that might have motivated individuals to move out of the country, either temporarily or permanently, from late 2008 to late 2015, among others, include the following: low economic growth, measured by GDP, a drop in general employment, high unemployment and long-term unemployment (LTU) rates, a decreasing standard of living for many citizens, difficulties in finding a job that matches their level of education, long periods of unemployment, poor wages given their background and a bad business environment. On the other hand, Croatian citizens have been lured by economically more attractive factors in terms of available vacancies, higher wages and a more favourable business climate in more economically prosperous European and transatlantic countries.

Generally, the Croatian economy is marked by low participation rates and the third-highest youth (below 25 years of age) unemployment rate in the EU. Only Greece and Spain are ranked higher than Croatia. The youth unemployment rate in 2015 was at 43%.³ Given these negative economic trends, more and more young members of the working-age population have been leaving the country. On the other hand, a number of others push-pull factors must be taken into account. These factors shape new emigration flows from Croatia on political, social, educational grounds, among others. It seems that the decision on whether to stay in the country or leave depends on other factors, such as different forms of psychological dissatisfaction that an individual might feel because he/she cannot satisfactorily resolve the issues regarding employment or housing. Generally, unfavourable (real or perceived) conditions in the country and within the society might also account for the decision to leave. Nonetheless, the new research must check the validity of these conclusions. The situation is exacerbated by different depths of bribery and corruption at all administrative levels, from local to national, a cumbersome and sluggish judicial system in terms of the resolution of disputes and the

protection of the rule of law, a general democratic deficit, a lack of political culture, failure to respect human and minority rights and an ideologically deeply divided Croatian society.

Temporary restrictions regarding the access of workers from Croatia to the labour markets of countries of the European Economic Area (EEA) have not hindered the emigration of workers. The accompanying drop in emigration rates is only temporary.⁴ The measures regarding these restrictions were adopted for up to a maximum of seven years and the members states (MS) do not apply transitional arrangements for the free movement of workers from other EU countries in a unified way.⁵ Germany opened its labour market to Croatian workers on 1 July 2015. The Netherlands, Austria, Slovenia and United Kingdom (prior to the *Brexit*) may repeal the restrictions by 1 July 2020 at the latest. Apart from economic or education-driven migration, Croatian citizens increasingly migrate to reunite their family with Croatian workers who have already found a job in EU member states. Also, student mobility is on the rise, as well as the mobility of the highly educated.

Prior to Croatia's accession to the EU, of the total number of displaced persons (12,877), the majority of them moved to Serbia (31.0%) and Bosnia and Herzegovina (25.0%). 30.1% of the total number of displaced persons moved to EU countries. Of this number, almost half of them moved to Germany (CBS, 2013). The majority of the total number of displaced persons in 2013 in Croatia (15,262, i.e., emigrants exceeded immigrants by 4,884) moved to Bosnia and Herzegovina (26.8%) and Serbia (26.2%).

4 The European Economic Area (EEA) includes the EU Member States (including the new and the leaving members, Croatia, the United Kingdom, respectively) plus three of four EFTA (European Free Trade Association) members – Norway, Iceland and Lichtenstein. Switzerland, given the bilateral agreements and its trade within the single market, could be considered an EEA member.

5 The EU transitional arrangements that allow for temporary restriction for workers from new EU Member States to the labour markets of other Member States for up to seven years has not resulted in mass emigration from new MS, at least not in significant terms, until the arrangements were abolished. Mežnarić (2014, p.180) has emphasised that "following the accession to the EU, the Czech Republic and Hungary did not see a surge in emigration. Moreover, after their entry to the Union, they became countries of 'circulation' and immigration." [our translation]. On the other hand, since in 2004 Germany and Austria introduced temporary restrictions for migrants from new member states from Central Europe, the intra-EU migrant workers mostly turned to other destinations that had not imposed such restrictions. A case in point might be Polish emigration to the United Kingdom and Ireland.

3 See: [http://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php/File:Table_1_Youth_unemployment,_2015Q4_\(%25\).png](http://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php/File:Table_1_Youth_unemployment,_2015Q4_(%25).png)

31.2% of them moved to EU countries. Once again, almost half of them chose Germany (CBS, 2014). The migration flows of previous economic and political migrations, as well as repatriations, determined the new migration flows of citizens from the neighbouring countries (i.e., former Yugoslav republics). In other words, prior to Croatia's accession to the EU, the largest emigration flow included Croatian citizens, and Croatian Serbs in particular, that followed the pattern of emigration from Croatia. Nonetheless, this trend has slowly changed.⁶ The first surge in post-accession emigration occurred as early as 2014. Of the total number of emigrants (20,858, net migration of -10,220), the largest number moved to Germany (38.2%), Serbia (14.4%). Austria (9.6%) and Bosnia and Herzegovina (8.5%). The data for 2015 is indicated in the table below.

The data presented in the Table 1 show that Croatian citizens account for the majority of all emigrants (95.3%) and that they mostly opt for EU member states (66.6%), in particular Germany (Germany represented the destination for 41.6% of all emigrants from Croatia).⁷ Compared to 11,706 immigrants in 2015, the net migration of Croatian citizens was in-

6 Once again, statistics can be misleading. Some Serbs who had been registered as emigrants may belong to the so called "formal returnees" group (Mesić and Bagić, 2011), that had been formally registered as returnees to Croatia at some point after fleeing the country in 1995 and who might have had dual citizenship, but who decided to have a permanent registered address in Serbia. Some people from this group re-emigrated to Serbia or migrated to a third country. Their residence has thus been permanently cancelled by the Ministry of Interior.

7 Nonetheless, taking into consideration the methodological shortcomings of the Croatian statistics referred to in the text above, one must be careful when analysing the available data and its comparative properties. According to the German official statistics managed by the DESTATIS Statistische Bundesamt, Federal Statistical Office of Germany, 297,895 Croatian citizens were registered in Germany in 2015. In other words, the number of Croatian citizens increased by +34,548 compared to 2014 (see: www.destatis.de/EN/FactsFigures/SocietyState/Population/MigrationIntegration/ForeignPopulation/Tables/CitizenshipTimeSerie.html). According to the German data, the Croatian statistical figures speak for one third of the number of actually emigrated Croatian emigrants to Germany. The problem has already been identified by other researchers (Mežnarić and Stubbs, 2012). The difference between these two sets of data might have occurred because German statisticians measure the total stock of migrants, whereas the Croatian statistics deals with migration flows. Nevertheless, if we set aside other factors that might have caused the methodological discrepancy (possibility of double registration, the number of newborns in the German territory with regular Croatian citizenship, the number of immigrants with Croatian citizenship who came to Germany from a third country etc.), we may assume that the number of Croatian citizens as registered in German statistics in the 2013-2016 period partially increased after the German market became open to Croatian workers, following the EU accession, and in particular after 1 July 2015 when Germany lifted the remaining employment restrictions.

creasingly negative (-17,945 persons in 2015). Two factors account for this trend, firstly, the increasing emigration flows after the country's entry into the EU. Partially, it is also a consequence of a new registration methodology and new regulations that came into force.⁸ Emigration, together with a natural decrease of population (-16,702 in 2015), has aggravated further depopulation and ageing in Croatia.⁹

In general, one might conclude that traditional destinations such as Germany, Austria, Switzerland and Italy, which have attracted previous generations of Croatian emigrants in the 1960-1980 period, i.e., during the so-called *Gastarbeiter* years, still remain most relevant destinations for Croats given that some 62.5% of all emigrants in 2015 moved to these countries. This comes as no surprise because, in line with the theory of migrant social networks, the immigrants to these countries would have already formed traditional, family, social and other relations that help new arrivals settle and integrate in the local economic and social flows in a new environment that includes their fellow countrymen. The differences between the data for 2011 and 2016 are indicative of the ongoing trend of increased emigration of Croatian citizens (including those with dual citizenship) to EU destinations. At the same time, the intensity of migration between the former Yugoslav republics has decreased. This is especially true for Serbia and Bosnia and Herzegovina. Of the total number of emigrants in 2015, 11.4% of them moved to Serbia. Those that have Croatian citizenship account for 96.1%. One can reasonably assume that these people were mostly returnees, ethnic Serbs, i.e., these were migrations of a minority group from Croatia to Serbia. In the same year, 9.2% of emigrants moved to Bosnia and Herzegovina. Only 5% opted for destinations outside of Europe. Canada became a popular migrant destination (72 emigrants in 2013, compared to 312 in

8 People who had moved abroad by late 2012 were not obliged to cancel their residence in Croatia, so it is impossible to determine the exact number of emigrants. Since late 2012, once the new Act on Permanent Residence (OG 144/12) came into force, a person leaving the country with the aim of settling abroad permanently or temporarily for a period exceeding one year is obliged to cancel his/her residence in the Republic of Croatia before moving out of the country by notifying the local police department or police station thereof. Although non-compliance with these rules may result in penalties, it is not possible to determine with 100% certainty to what degree Croatian citizens and foreigners respect these regulations, regardless of the potential penalties.

9 See: http://www.dzs.hr/Hrv_Eng/publication/2016/07-01-01_01_2016.htm

Table 1: Emigration of population in 2015 by destination country and citizenship

Destination	Emigrated Abroad			
	Total no. of emigrants	Emigrated Croatian Citizens	Emigrated Foreigners	Unknown citizenship
TOTAL	29.651	28.268	1.359	24
Europe (of this numbers)	28.019	27.044	957	18
<i>European Union</i>	<i>19.752</i>	<i>19.353</i>	<i>396</i>	<i>3</i>
Germany	12.325	12.264	61	-
Austria	3234	3208	25	1
Italy	1352	1288	63	1
Slovenia	561	507	54	-
Other	2280	2086	193	1
Other European countries	8267	7691	561	15
Serbia	3366	3235	117	14
Bosnia and Herzegovina	2719	2501	217	1
Switzerland	1582	1572	10	-
Other	600	383	217	-
Asia	405	240	165	-
Africa	65	46	19	-
North and Central America	708	629	75	4
South America	33	21	12	-
Australia and Oceania	283	275	8	-
Unknown	138	13	123	2

Source: Central Bureau of Statistics (2016, Table 4) - calculation adapted by the author

2015), as well as the USA (124 in 2013 and 385 in 2015) (CBS, 2016).

Immigration of foreign nationals to Croatia rose in the 2011-2016 period. The majority of them came from EEA countries, but also from the so called "third countries" (mostly from Bosnia and Herzegovina since it has frequently and traditionally been the immigrants' country of origin). Also, a certain number of Croatian emigrants to foreign countries came home (diaspora) (CBS, 2016).¹⁰ These were mostly acts of remigration, rather than repatriation flows. Immigration flows including foreign citizens temporarily working in Croatia depend on the approved quotas for foreign workers, adopted by the Croatian government. The quotas have drastically decreased from 2008 (10,242 permits) to 2015 (1730). The largest number of work permits was issued for citizens of former Yugoslav republics. The decrease in quota mostly hit the sectors that traditionally employ the largest share of foreigners, such as the construction industry, shipbuilding, tourism and the catering industry.

Structure of Emigrants According to Counties of Origin

The data for 2015 show that, in terms of counties of origin, the majority of emigrants came from the City of Zagreb (5046), Primorje-Gorski kotar County (2549), Zagreb County (2276), Osijek-Baranja County (2212) and Split-Dalmatia County (2155) (CBS, 2016). Nevertheless, in relative terms, as the Table 2 indicates, the majority of people moved from the Požega-Slavonia, Vukovar-Srijem, Sisak-Moslavina, Lika-Senj, Brod-Posavina and Virovitica-Podravina counties. If we group the data per regions, the region of Slavonia, Baranja and Srijem covering five counties stands out as the region that generated most of the emigrants in relative terms. Four counties located in north-west (Međimurje, Varaždin, Krapina-Zagorje and Koprivnica-Križevci) were the counties with the lowest emigration rates. A high number of emigrants came from the hilly and economically passive areas of the Lika -Senj, Šibenik-Knin and Primorje-Gorski Kotar counties. These are the areas that were most impacted by the war. Today they are mostly classi-

fied as Areas of Special State Concern (ASSC). To conclude, all counties have witnessed increasing emigration rates. The trend is less prominent in the counties that generate most of their revenues from tourism (Central and South Dalmatia, Istria) and the counties located in the far north of the country that boast the highest employment rates (or lowest unemployment rates) in Croatia. In addition, researchers have analyzed the numbers and status of daily commuters who commute to work from northern Croatian countries to Slovenia or Austria or from Istria to Italy and Slovenia. They cannot be grouped as emigrants, but given the nature of their employment that includes two locations, their number decreases the share of emigrants from the general population.¹¹ This corresponds to the conclusions provided by Božić and Burić (2005, p. 9) that "regions with the smallest share in the GDP are actually the regions with the highest emigration potential, unlike the regions in the geographical vicinity of potential countries of immigration". In other words, this conclusion could be used by researchers when assessing the number of potentially permanent emigrants, assuming that permanent emigration is not a preferred option for daily commuters or for seasonal migrants residing in the border areas.

Furthermore, the largest negative internal migration balance (migration between counties) was registered in the Vukovar-Srijem, Brod-Posavina and Osijek-Baranja counties since these were the counties with the highest number of emigrants to other parts of Croatia. Worryingly, only the Istria County and the City of Zagreb had positive total migration in 2015 (number of immigrants exceeds the number of emigrants), mostly due to immigration from other Croatian countries because even these two regions had negative net international migration rates, as well as all the other counties (CBS, 2016, Table 3-1).

Emigrants by Age, Sex, Education and Profession

Taking into account the age and sex of emigrants, the share of men (53.7%) slightly prevails over that of women. Most of these people (40%) are in their

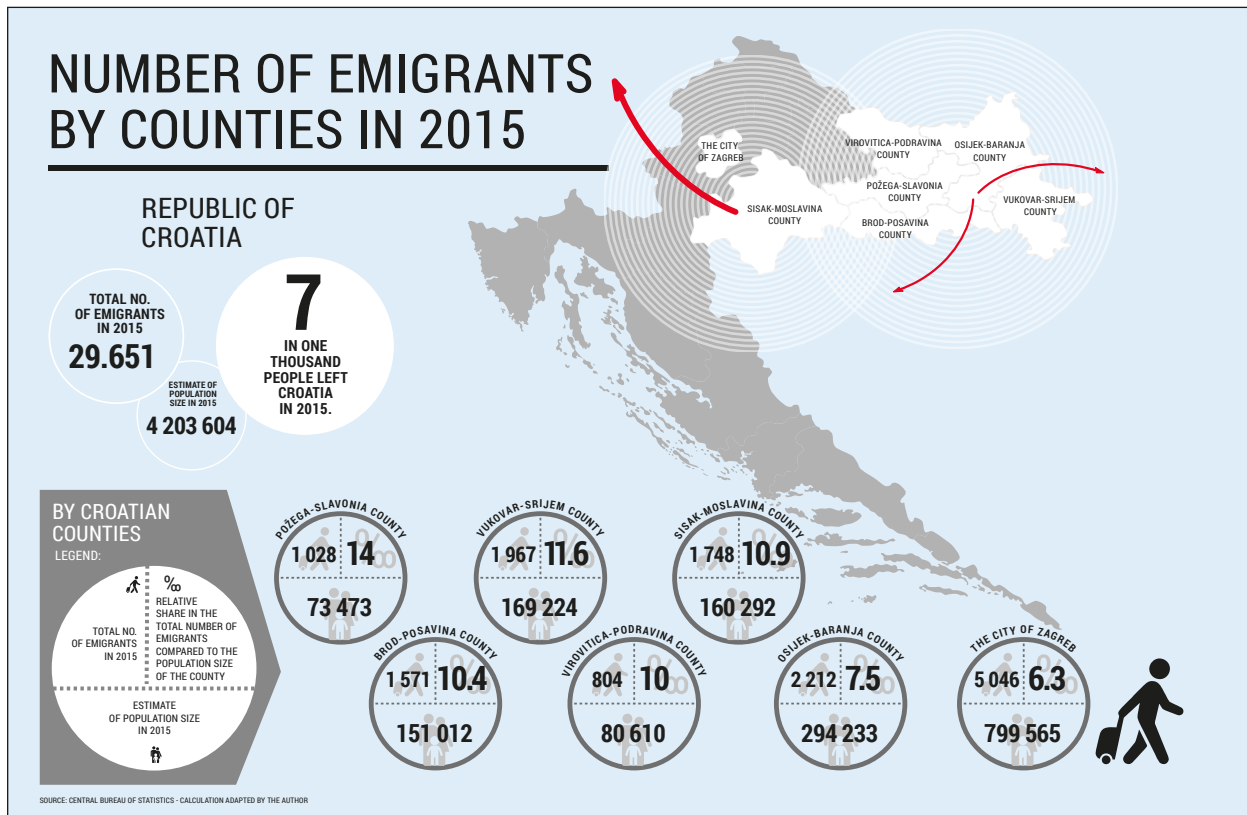
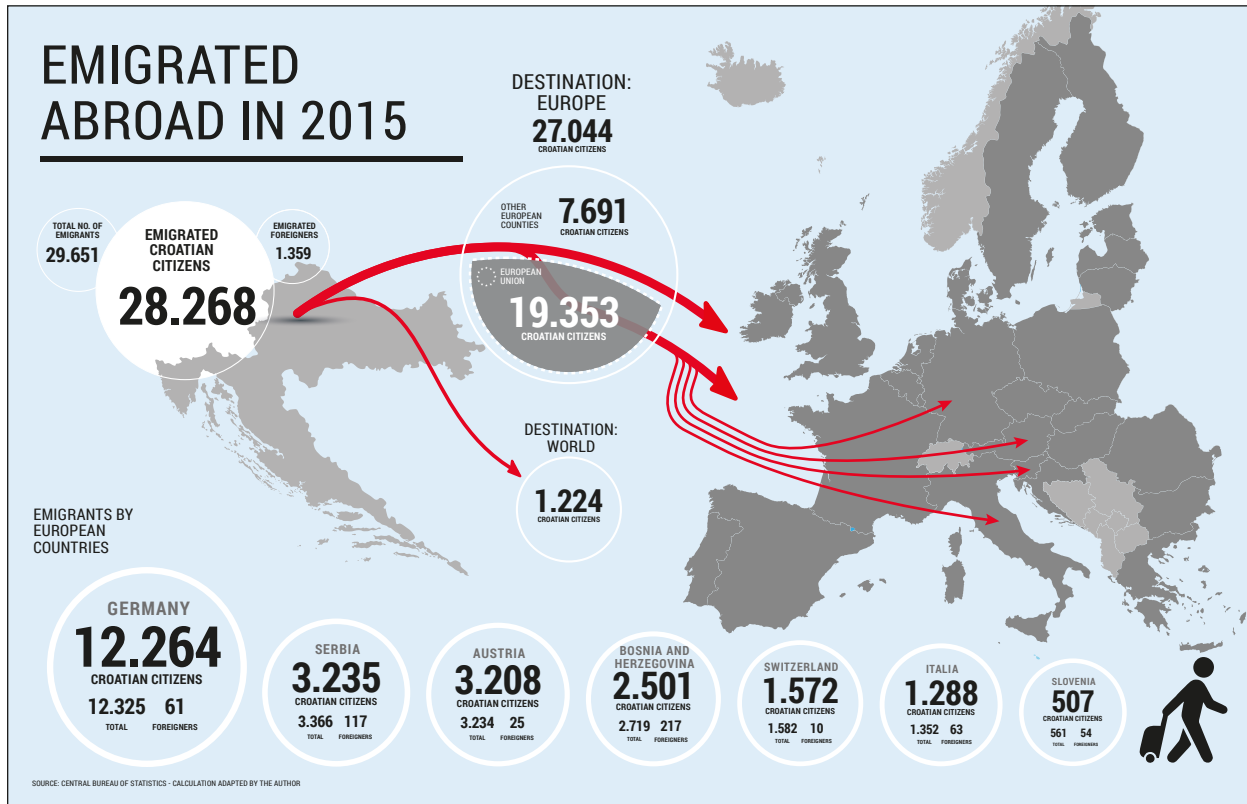
¹⁰ The term "third countries" is used in EEA countries and denotes foreign nationals coming from countries outside of the EEA. From the Croatian perspective, third country nationals include those who come to Croatia as citizens of Serbia or Bosnia and Herzegovina, or other non-European countries.

¹¹ For more information about difficulties faced by some 8.000 Croatian citizens - commuters who worked in Slovenia in 2013, see: <http://www.europarl.europa.eu/sides/getDoc.do?pubRef=-//EP//TEXT+WQ+E-2013-013113+0+DOC+XML+V0//HR>

Table 2: Number and share of emigrants by counties

	Emigrated in 2015	Estimated number of population in 2015*	Share in total no. of emigrants	Relative share in total no. of emigrants in relation to no. of population in county
Republic of Croatia	29.651	4.203.604	-	(7,1)
Požega-Slavonia	1028	73.473	3,5	14
Vukovar-Srijem	1967	169.224	6,6	11,6
Sisak-Moslavina	1748	160.292	5,9	10,9
Lika-Senj	513	47.634	1,7	10,8
Brod-Posavina	1571	151.012	5,3	10,4
Virovitica-Podravina	804	80.610	2,7	10
Zadar	1542	170.168	5,2	9
Šibenik-Knin	929	104.315	3,1	8,9
Primoje-Gorski kotar	2549	291.654	8,6	8,7
Osijek-Baranja	2212	294.233	7,5	7,5
Karlovac	901	121.840	3	7,4
Zagreb	2276	316.506	7,7	7,2
City of Zagreb	5046	799.565	17	6,3
Istria	1280	208.180	4,3	6,1
Bjelovar-Bilogora	621	113.746	2,1	5,5
Split-Dalmatia	2155	453.155	7,3	4,8
Dubrovnik-Neretva	584	122.280	2	4,8
Varaždin	800	171.879	2,7	4,7
Koprivnica-Križevci	374	112.357	1,3	3,3
Krapina-Zagorje	409	128.905	1,4	3,2
Međimurje	342	112.576	1,6	3

Source: Central Bureau of Statistics (2016, Table 5) - calculation adapted by the author

prime in terms of ability to work and fertility (25-44 years of age). 21,733 emigrants in 2015 were in the 20-64 age group. They account for 73.3% of all emigrants. If we compare the data for 2011 and 2015, we can observe that the share of under-age people (including 19-year old persons) that left the country increased from 13.3% to 19.3%. This is typical of family members who emigrate for family reunification. In addition, in the last three to five years, in some cases, whole families have moved to another country (CBS, 2016).

Given the well-known statistical shortcomings, it is difficult to draw clear conclusions regarding the educational and occupational profile of Croatian emigrants because the information about occupation, education or qualifications is inserted in the database managed by the Ministry of the Interior. The information about temporary/permanent residence is collected by citizens themselves and is not checked for accuracy, i.e., no evidence confirming the given statement has to be submitted nor justification provided for non-registration. Nevertheless, this type of incomplete data implies increased emigration by people of different educational and occupational profiles. For example, according to the available data about the educational profile of emigrants in 2013, 2334 of them had no qualifications (incomplete primary) (15.3% of the total number of emigrants), compared to 6541 in 2015 (22.1%). In 2013, 2265 (14.8%) emigrants had completed primary education, compared to 7531 (49.3%) of those with secondary education and 1564 (10.2%) with higher education. The data for 2015 indicates an increase in the number of emigrants within both groups. In 2015, the number of emigrants with primary education amounted to 3511 (11.8%) emigrants, compared to 15,162 (51.4%) of those with secondary education and 2432 (8.2%) with higher education.¹² It seems that since the EU accession, the country has witnessed a slight decrease in the emigration of a highly educated workforce, but also the uptake of new legal and social channels that have provided for still significant emigration of people with completed primary or secondary education. The largest increase has been registered among those with no qualifications (incomplete primary). In absolute terms, the number of emigrants with secondary

education in their prime (in terms of ability of work and fertility) doubled in the analysed period. It may only seem logical because these people account for the largest share in general population and among the unemployed. Nonetheless, it represents a significant demographic and economic loss for the country.

General Consequences of Emigration for Republic of Croatia

Although, at first sight, emigration might generate a decrease in the general unemployment rate, the mid-to long-term consequences of emigration from Croatia include disturbances in the labour market and the destabilisation of the healthcare, social and pension systems, given the expected losses of tax revenue.¹³ Disturbance of the labour market caused by emigration may include the destabilisation of the labour force in terms of basis and structure, decrease in the number and share of the working-age population, decrease in the employment rate and accompanying decrease in productivity and GDP.

A case in point might be a change in the structure of healthcare and medical sector caused by emigration. According to the available data of the Croatian Medical Chamber, from 1 January 2013 to 31 August 2016, the Chamber received 1511 applications (submitted by 1167 doctors) for certificate that allows applicants to seek employment abroad, i.e., in an EU member state.¹⁴ The number of applications increased in the first year after the accession. Lately,

¹³ Consequences of emigration flows are less important compared to consequences of adverse depopulation trends caused by the negative, natural decrease rate that had hit over 90% of settlements in Croatia by the 1990s (Akrap, 2014, p. 68).

¹⁴ Data provided by the Croatian Medical Chamber in the form of a "Report on the Number of Applications for Issuance of EU Certificates from 1 July 2013 to 31 July 2016". Again, one should be careful not to draw immediate conclusions. It is necessary to limit oneself to observing conspicuous trends. In methodological terms, it must be said the stated figure (1511 applications) does not match the real number of applications submitted. For instance, in some cases, applications might have been submitted twice and this may account for the difference between the registered and real number of applications. Also, this is not to say that all applicants who had received the certificate (and who might have had submitted the application on several occasions) actually left the country. Some of them might have emigrated without having to submit the application. This might be the case with young doctors that emigrated after graduating from the Faculty of Medicine and who had not previously become members of the Chamber.

¹² Data provided by the CBS in the table "Emigrated abroad by educational qualifications" through private correspondence. Qualifications indicated according to the official terms of the Ministry of the Interior, presented by years for the 2012-2015 period.

it has been on the decrease (2013–271; 2014– 601; 2015– 387 by 31 August 2016– 252). The average age of applicants was 39. Both sexes were evenly represented. Most of the applicants stated prospective employment as the main reason for leaving. Only 2% of applicants said they would leave for education/training. “Doctors of medicine” (a title awarded upon completion of six years of study at a Faculty of Medicine) accounted for 36% of all applications, of which 64% were specialists. In other words, these were young doctors who had to complete their residency/graduate medical training. 19% of them were residents in anaesthesiology. It is interesting to note that 80% of applications were submitted by people with an employment contract. This illustrates the fact that unemployment is not the crucial factor when deciding whether to leave the country. Traditional pull factors might be at play, such as better working conditions, increased chances of job promotion and other personal or psychological factors. Most of the applicants (65%) were hospital doctors, followed by private practice doctors (11%), doctors at outpatient clinics (9%) and medical staff from other health facilities (15%) (research institutions, pharmaceutical companies, institutes of medicine and health insurance institutes).

In terms of applications submitted by the county of origin, most of the applicants came from the City of Zagreb (37%), Primorje-Gorski kotar (12%) and Osijek-Baranja County (7%). This should not surprise us because the majority of students of medicine complete their education / training in these large centres and continue their residency programs there, although they may or may not have their citizens’ residence registered in the area. The most attractive destinations for emigrant doctors were: The United Kingdom (23%), followed by Germany (21%), Ireland (9%), Austria (8%), Sweden (7%) and Slovenia (5%). A survey conducted in early 2016 by the Croatian Medical Chamber (CMC) generated some interesting results. The survey covered a sample of 1496 respondents - doctors, members of the CMC (of which 67% women, 51% specialists undergoing a residency program, and 24% specialists with up to five years of professional experience). According to the results, over one half (59%) of respondents below 40 actively considered leaving Croatia. The reasons mostly stated as crucial were: better working conditions, higher salaries, regulated healthcare

systems and better opportunities in terms of careers and promotion.¹⁵

Consequences of Emigration for Education Sector

In a way, emigration has had an impact on the educational structure and the education system in Croatia. The number of children at all levels of education (pre-school, primary, and secondary education) has been on the decline. The data of the CBS show that the number of students in primary schools for the 2004/2005 school year amounted to 391,112 - compared to 322,998 in the 2014/2015 school year. This is to say that the number of schoolchildren dropped by 68,114. The figure equals the population of Požega-Slavonia County as a whole.¹⁶ This is a consequence of declining birth rates in Croatia, combined with the traditional and intensified mechanical drain (emigration), as warned by the experts.¹⁷ Fewer children means less classes, including first graders. In some areas the trend of closing down schools will continue, especially in remote rural areas in the so-called passive regions. This trend will decrease the need for trained teachers and teaching staff. By the same token, the employment rates for these occupations will drop.

On the other hand, the currently insufficient investment in the ongoing and necessary curricula for natural and applied sciences (natural sciences, IT, technology, engineering and mathematics) may prompt students at the secondary or higher level of education to seek better prospects for education and training outside of Croatia. None of these trends may be reversed by the implementation of a migration policy that is not harmonised with a well-designed, protective and proactive population policy created to halt the extremely negative demographic trends. Such a policy must be combined with well-structured economic and new education policies that meet the need for the introduction of new education reforms that would provide for a holistic approach to education and training. In addition, these policies must

15 See: www.hlk.hr/EasyEdit/UserFiles/priop%C4%87enja/priopce-nje-anketa-mladi-lijecnici.pdf

16 See: http://www.dzs.hr/Hrv_Eng/publication/2016/08-01-02_01_2016.htm (Table 1.2).

17 See: www.slobodnadalmacija.hr/novosti/hrvatska/clanak/id/210819/u-osnovnim-skolama-od-lani-nestalo-209-razreda.

take into account programs for natural sciences, IT, mathematics and social sciences, shaped around comprehensive curricula that help develop students' knowledge, skills, values and competences, and that help them to become patriots that also feel as if they are citizens of the world.

Economic Consequences of Emigration

Emigration can generate numerous economic consequences, apart from the already explained demographic ones. Even though it may seem that, in the short run, emigration reduces the unemployment rate, this is not true because "emigration does not have any impact, or has only a negligent impact, on the decrease of unemployment in the countries of origin" (Mežnarić, 2014, p. 191) [*our translation*]. The positive effects of emigration are visible in other aspects. Regardless of Croatia's accession to the EU, emigration has had positive effects in terms of transfer of remittances to Croatia by Croatian citizens working abroad either temporarily or permanently. No significant changes in the amount of remittances took place after the entry into the EU. The data show an increase in the value of the annual remittances from 1.6 in 2006 to 2.15 billion US dollars in 2014. This accounted for 3.8% of GDP in 2014. (World Bank, 2016, p. 49). The biggest growth in remittances was registered in the case of employee compensation, with a 100% increase in the given period since 2006. The spike occurred in the pre-accession period. On average, personal remittances stayed at the same level of USD 1.15 billion (*ibid*). The remittances surely represent substantial help to emigrants' families and relatives in Croatia. Future research should confirm to what degree and how the structure of remittances changed in line with new emigration flows from the country. Similarly to the situation on the 1960s and 1970s when the so-called Gastarbeiter from Croatia sent remittance to their homeland to feed, maintain and assist their families, the same trend in a similar form can be observed today.

The second potential positive consequence of emigration is the development of social, cultural, technological, innovation-oriented and any other form of capital that emigrants can acquire abroad, and transfer, invest or apply it in their countries of origin. This transfer is dependent on their financial, technical and logistical investment in the Croatian economy, re-

gardless of the fact that they might eventually return to their home country or permanently stay abroad. Given the modern-day globalisation processes, transport connections, communication links, real and virtual availability, new transnational social spaces are being created, populated by the so-called transmigrants (including members of the diaspora) that identify with the area that they live in physically and the area that they left behind. They often feel equally attached to both territories because they maintain a number of intricate, both virtual and real, connections with their relatives and friends in both countries.¹⁸ In other words, emigration does not have to be perceived as permanent demographic, economic and social loss for the country of origin, provided that a national strategy that promotes mobility and attracts migrants back is developed. Such a strategy should also focus on methods of retaining people in the country or promoting their "circulation" between the two locations. The second option seems more feasible. Emigration, especially if short-term or mid-term, may thus be perceived as a resource that our citizens acquire during their lives abroad that helps them to gain new knowledge, experience, financial and social capital that advances the future social and economic development of the Republic of Croatia, given that sustainable investment in measures that would ensure their return and/or contact with the country of origin is provided.

The potentials and advantages of return flows to Croatia have not been sufficiently researched or analysed. The same applies to potentials of impelled, planned or regular immigration of relevant immigrant profiles to the country. Once again, fragmented and imprecise data can cause problems since researchers have to cope with a consistent lack of data regarding the return of working or family emigrants, or the immigration of new immigration or traditional diaspora communities to Croatia. The political project of promoting the return of emigrated Croatian citizens, created in the 1990s, has not been implemented to a significant degree. Similarly, the potential immigration of new migrants to the country has not been on

18 For more information about the transnational social areas spaces and transnational activities of the immigrant communities in Croatia, see: Kuti and Božić (2016). More information about the trends of return of immigrants to their kin state is available in Hornstein Tomić (2014). For more information about reconsidering the return of emigrants through the transnational paradigm please see in Čapo Žmegač (2010).

the agenda of political parties. It has not even been discussed in the pre-election campaigns.

Final Conclusions and Recommendations for Future Migration and Development Policies

Notwithstanding all methodological difficulties that we have to face in order to draw conclusions about the real emigration flows from Croatia, we may say that the scope of the recent emigration flow that we face is not “alarming and catastrophic”, but it is significant. Plus, there is evidence that suggests that it will continue to grow.¹⁹ Emigration flows have not reached a critical level yet. We are not sure at what point such a level would be reached. The share of young, fertile and working-age people (in certain cases, young families) that leave the country, sometimes permanently, represents a significant demographic and economic loss for the country and this trend is rather worrying.

Nevertheless, if we compare Croatia with Poland (some 500,000 Polish immigrants to UK and Ireland and some 500,000 to Germany in five years after Poland’s entry into the EU in 2004) or Romania (over 1 million of Romanian citizens who went to Spain, Italy or UK after 2007), given the sheer scale of emigration from these countries, we cannot speak of mass emigration from Croatia. The difference between Polish, Romanian and Croatian emigration can be explained by traditional historical (e)migration patterns and experience of Croatian citizens that had moved in the 1960s to Western Europe to work as the so-called *Gasterbeiter*; unlike Croatian workers, Eastern Europeans could, to a certain degree, use such opportunities only after the fall of the Iron Curtain and after the EU accession in a larger scale (Bejaković, 2014, p. 112). The volume of new immigrants from Central and Eastern Europe to Western Europe significantly exceeds the volume of Croatian migrants. Nonetheless, it has slowed down since the beginning of the economic recession in 2008 when the severe unemployment that hit migrant workers caused the onset of return flows to their countries of origin.

Taking into consideration the presented context, one can expect continued emigration of Croatian workers, especially younger ones, of all educational backgrounds and professions. Not a single protective policy to maintain population within the state borders can or should halt this trend. Neither should such a policy ever be adopted in the first place. Significant attention should be devoted to the creation and maintenance of structural preconditions for the prevention of population loss and the maintenance of potential emigrants in the country. Unfortunately, such a scenario is likely only with the parallel increase of positive economic parameters on the labour market (i.e., rise of employability and decline in unemployment), however, it does not seem feasible in the short run. Emigration could not be halted by positive economic trends that could be registered with respect to certain professions (in case of a highly educated workforce), although these trends could have mitigating effects. Experts therefore advocate investment in the improvement of working conditions and career opportunities for those professions at risk of emigration (health, Research & Development and the IT sector), as well as any other professions.²⁰

Until recently, the so-called Migration Policy of the Republic of Croatia was the umbrella document that has tried to regulate the issues of immigration and emigration in the Republic of Croatia. However, it did not provide any solutions in terms of how to use the migration processes to our advantage in the two relevant cycles (2007–2008 and 2013–2015). Instead, the strategy was focused on migration-related technical, regulatory, statutory and security issues. They mostly addressed immigration processes in terms of working immigrants and applicants for subsidiary protection and their status. It partially covered issues regarding the Croatian diaspora. During the accession period, the envisaged migration policy covered a relatively short period (2013–2015). It is worthwhile to note that it was not intrinsically driven by the decision makers’ efforts to regulate migration and post-migration issues and processes than by the pressure from the EU institutions in Brussels to adopt such a document. Namely, such a document would have allowed Croatia to close the remaining chapters

19 That being said, creation of the Population register must be set as a priority in order to improve statistical database and keep reliable track of any change in terms of mechanical population movements, in particular if they are absent for longer periods of time on account of work, family reunification or other reasons.

20 Božić (2014, p. 293) says that, it is also necessary to “develop new agricultural policy that will engage rural population in new production methods, since after Croatia’s accession to the EU and the possibility to use EU funds should not be difficult to achieve, especially if we take into consideration positive examples from the North and Central Europe” [our translation].

of the Stabilisation and Association Agreement (SAA) that the Republic of Croatia had signed back in 2001 when the negotiation process with the EU had begun officially. Due to these facts, the Migration Policy generated a number of *ad hoc* measures that were actually adopted by the Ministry of the Interior, i.e., the part of the executive charged with repressive activities. This limits migrations to technical and administrative aspects in terms of the visa policy, foreigners' status, Croatian citizenship, asylum and integration policy, irregular migrations and the Croatian diaspora. Emigration issues were completely left out from the Strategy. In addition, it did not address the possibilities of planned emigration of the desired profile of migrants that are in demand in the Croatian labour market as a type of selective immigration policy. Apart from regulating normative measures in terms of status-related issues pertaining to immigrants, the integration policy covering refugees (asylum seekers and persons under subsidiary protection) did not provide permanent, systematic, coherent and feasible solutions that would include refugees (the small number of them that came to Croatia) in more encompassing economic and social trends, i.e., which would include the use of their social and economic capital. It also failed to provide planned integration measures that could compensate for and upgrade their potential social and profession-related deficit, as well as include them in educational, economic and social activities.

On the other hand, we did not witness a wide and expert-driven public debate about the strategic goals of the Migration Policy or proposals that would harmonise the Policy with the future population and economic strategy that would deal with the overall spatial development of the Republic of Croatia. This type of synergy could have an impact on the desirable and meaningful management of migration flows. It could also promote positive immigration and re-migration flows and mitigate the consequences of negative and uncontrolled mass emigration. What are the other characteristics that a long-term migration strategy should have? Božić has emphasised that a new migration strategy should cover the following migration-related topics: "1. Activities to keep population in the country; 2. Promotion of remigration: a) for work, b) of highly educated population, c) of refugees; 3. Promotion of immigration: a) for work, b) consumption-related and for improvement quality of life, c) business immigration, d) immigration of emigrants' descendants; 4. Promotion of the cross-bor-

der circulation of people; 5. Regulation of internal migration" (Božić, 2014, p. 291). [*our translation*].²¹

When discussing the migration strategy, one must keep in mind that, due to poor economic parameters and unequal regional development, emigration rates differ in different parts of the country. Investment in Slavonia has been modest in order to "promote large [urban] centres to keep the population in the region" (Akrap, 2014, p. 68) [*our translation*]. Croatia is a highly monocentric country. Apart from the capital, the country includes only three other macro-regional centres (Split, Rijeka and Osijek). During the decades of industrialisation and deagrarianisation, ever since the mid-20th century, rural population has left the countryside to live in local macro-regional centres or, to a lesser extent, abroad. The centres were too small to accommodate for all the internal immigrants so these people moved to other centres, the capital, or abroad. According to experts, more resources have to be invested in the spatial development of the mid-sized cities and their infrastructure because they are "drivers of substantial economic growth that could keep the existing and attract new population" (Akrap, 2014, p. 69) [*our translation*]. In other words, without a well elaborated spatial development policy, it is illusionary to expect a demographic revival, economic recovery and, consequently, a reluctance of Croatian citizens to emigrate.

In all probability, Croatia will have to address a number of challenges in the next decade, including immigrant workforce, not only in the traditionally recognisable sectors such as construction sector, tourism and accommodation industry, but also in seasonal agriculture, catering and service industry, healthcare sector, pharmacy, social care, engineering and manufacturing, IT etc. The government needs to invest substantial resources to keep the existing (domestic) workforce and attract foreign workers. Investment should increase in measures that promote remigration, expats' return and immigration, in line with the model put forward by experts (see: Božić, 2014). These policies must be designed in a way to attract young emigrants back to the country, especially those who are highly-skilled and talented. A special meas-

21 In order to create new migration policy "administrative capacities must be built, inter-ministerial cooperation fostered. It is also necessary to include experts and members of the academic community in the overall process. The emphasis must be on enhanced coordination between bodies in charge of migration issues and bodies regulating the labour market" (Skupnjak Kapić, 2014, p. 247) [*our translation*].

ure should focus on the circulation of a highly-educated workforce that could temporarily work abroad and temporarily in Croatia. This applies both to the skilled workers of Croatian origin, as well as foreigners. One can hardly expect of those who might return to stay in the country permanently, taking into consideration the current, extremely negative, economic trends. That being said, it is necessary to create a positive and proactive business and investment climate, change work conditions to make them more flexible and relevant to workers' lives. The well-functioning rule of law is a *conditio sine qua non*. Finally, it is also necessary to cut the red tape to promote economic, entrepreneurial and research projects. The expatriates and the diaspora communities need to take part in the economic life of Croatia, preferably by allowing them to "return to their country of origin after they have acquired certain knowledge and skills by acting as intermediaries in trade-oriented, investment and other business arrangements" (Čavrak, 2014, p. 128) [our translation].

In all probability, measures put in place to prevent emigration and generate emigration flows by attracting the country's expatriates may not be enough to stop negative demographic trends and ensure economic recovery. Taking into consideration the above-mentioned reflections, Croatia will have to "import" a foreign (immigrant) workforce in the next decades. This is especially true of the occupations in demand (either at this point or in the future) because certain vacancies will appear in the labour market once the Croatian workers that had filled these vacancies have emigrated abroad to seek for a better life. Metaphorically speaking, it seems that the "pool" of workers (and the "demographic pool") in the sectors of the construction industry, shipbuilding, tourism and catering industry has drained out. Most of these workers came from the other former Yugoslav republics. By applying the so called quotas for immigrant workers, the future vacancies will have to be filled by workers from other countries in a planned manner. In that respect, the Czech model might be particularly useful. Gregurović (2014, p. 276) has stated that "compared to other Central European countries, the Czech Republic has the most immigrant workers. Back in 2003, one year prior to the country's entry into the EU, the country adopted a proactive migration policy and promoted immigration of highly qualified and educated foreign workers and their families by implementing the pilot project titled 'Selection of Qualifies Foreign Workforce'. In addition, in 2009,

due to the increased need for a workforce, it decided to merge the residence and work permit by introducing the Green card for immigrant workers in demand. This has lowered the costs pertaining to their employment." [our translation].

A similar or the same model of a proactive immigration policy could be applied in Croatia. It could regulate the arrival of new immigrants, but also promote their stay in the country of origin or their return. Nonetheless, we will have to face numerous challenges. In order to solve them, all relevant actors have to think in a concentrated manner and have to show some good will to finally come to grips with the regulation of desirable and necessary migration and population flows within Croatian territory and abroad. Taking into account all of the arguments listed herein, it is worthwhile to note that such an important strategic document regulating the priorities and approach to numerous demographic, economic, social, cultural and other challenges, may not be misused for daily political purposes. Also, political (in)stability and/or potential changes of government must not have any impact on Croatia's migration policy. Quite the contrary, it must be independent and must set a clear long-term goal for the direction that the society strives to take. Migrations are only a part of these bigger challenges that will have to be addressed in the upcoming period. On the other hand, migrations might be a crucial part of the solution for the future demographic and economic welfare and stability of the country and all of its population.

Reference list

Akrap, A., 2014. Promjene broja i prostornog razmještaja stanovništva Hrvatske i županija. In: V. Puljiz, J. Tica and D. Vidović, eds. *Migracije i razvoj Hrvatske: Podloga za hrvatsku migracijsku strategiju*. Zagreb: Croatian Chamber of Economy. pp. 25-71.

Bejaković, P., 2014. Obrazovanje, tržište rada i mobilnost radne snage u Hrvatskoj – stanje i problemi. In: V. Puljiz, J. Tica and D. Vidović, eds. *Migracije i razvoj Hrvatske: Podloga za hrvatsku migracijsku strategiju*. Zagreb: Croatian Chamber of Economy. pp. 93-115.

Božić, S. and Burić, I., 2005. Migracijski potencijal Hrvatske – mikroanalitički aspekti. *Migracijske i etničke teme*, 21 (1-2), pp. 9-33.

Božić, S., 2014. Hrvatska migracijska politika: od skice prema strategiji. In: V. Puljiz, J. Tica and D. Vidović, eds. *Migracije i razvoj Hrvatske: Podloga za hrvatsku migracijsku strategiju*. Zagreb: Croatian Chamber of Economy. pp. 285-300.

Croatian Bureau of Statistics (CBS), 2013. *Migracija stanovništva Republike Hrvatske u 2012*. Zagreb: CBS, 1 July 2014, L (7.1.2.)

CBS, 2014. *Migracija stanovništva Republike Hrvatske u 2013*. Zagreb: CBS, 15 July 2014, LI (7.1.2.)

CBS, 2016. *Migracija stanovništva Republike Hrvatske u 2015*. Zagreb: CBS, 22 July 2014, LII (7.1.2.)

Čapo Žmegač, J., 2010. *Različiti pristupi povratnim migracijama: primjer Hrvatske*. *Studia ethnologica Croatica*, 22 (1), pp. 11-38.

Čvrak, V., 2014. *Utjecaj migracija visokoobrazovanih stručnjaka na razvoj Hrvatske*. In: V. Puljiz, J. Tica and D. Vidović, eds. *Migracije i razvoj Hrvatske: Podloga za hrvatsku migracijsku strategiju*. Zagreb: Croatian Chamber of Economy. pp. 117-129.

Čizmić, I. and Živić, D., 2005. *Vanjske migracije stanovništva Hrvatske – kritički osvrt*. In: A. Mišetić, N. Pokos and D. Živić, eds. *Stanovništvo Hrvatske – dosadašnji razvoj i perspektive*. Zagreb: Institute of Social Sciences Ivo Pilar. pp. 57-69.

Gelo, J., Akrap, A. and Čipin, I., 2005. *Temeljne značajke demografskog razvoja Hrvatske – Bilanca 20. stoljeća*. Zagreb: Ministry of Family Affairs, War Veterans and Intergenerational Solidarity.

Gregurović, S., 2014. *Utjecaj eurointegracijskih procesa na migracije – lekcije za Hrvatsku*. In: V. Puljiz, J. Tica and D. Vidović, eds. *Migracije i razvoj Hrvatske: Podloga za hrvatsku migracijsku strategiju*. Zagreb: Croatian Chamber of Economy. pp. 271-282.

Grizelj, M. and Akrap, A., 2011. *Projekcije stanovništva Republike Hrvatske od 2010. do 2061*. Zagreb: Croatian Bureau of Statistics

Hornstein Tomić, C., 2014. Migration activity from Croatia to Germany and return tendencies – an account of recent developments. In: C. Hornstein Tomić, I. Hrstić, F. Majetić, I. Sabotić and M. Sopta, eds. *Hrvatsko iseljništvo i domovina – Razvojne perspektive*. Zagreb: Institute of Social Sciences Ivo Pilar. pp. 273-282.

Kuti, S. and Božić, S., 2016. *Transnacionalni socijalni prostori: Migrantske veze preko granica Hrvatske*. Zagreb: Jesenski i Turk, Croatian Institute of Sociology.

Mesić, M. and Bačić D., 2011. *Minority return to Croatia – Study of an open process*. Zagreb: UNHCR

Mežnarić, S., 1991. *Osvajanje prostora prekrivanje vremena/Migracije umjesto razvoja*. Zagreb: Croatian Sociological Association.

Mežnarić, S. and Stubbs, P., 2012. The Social Impacts of Emigration and Rural-Urban Migration in Croatia: 1991–2011. *Migracijske i etničke teme*, 28 (3), pp. 241-285.

Mežnarić, S., 2014. Novi analitički elementi u promišljanju migracija. In: V. Puljiz, J. Tica and D. Vidović, eds. *Migracije i razvoj Hrvatske: Podloga za hrvatsku migracijsku strategiju*. Zagreb: Croatian Chamber of Economy. pp. 175– 195.

Perković, M. and Puljiz, V., 2001. Ratne štete, izdaci za branitelje, žrtve i stradalnike rata u Republici Hrvatskoj. *Revija za socijalnu politiku*, 8 (2), pp. 235-238.

Skupnjak Kapić, S., 2014. Migracije radne snage – globalni i europski trendovi s osvrtom na Hrvatsku. In: V. Puljiz, J. Tica and D. Vidović, eds. *Migracije i razvoj Hrvatske: Podloga za hrvatsku migracijsku strategiju*. Zagreb: Croatian Chamber of Economy. pp. 217-249.

World Bank, 2016. *Migration and Remittances Factbook 2016* [Country Tables (Croatia)]. Washington: World Bank. website <<http://www.worldbank.org/prospects/migrationandremittances>>

Župarić-Ilić, D. and Bara, M., 2014. Unutrašnje i vanjske migracije u Hrvatskoj: povijesni i suvremeni kontekst. In: V. Puljiz, J. Tica and D. Vidović, eds. *Migracije i razvoj Hrvatske: Podloga za hrvatsku migracijsku strategiju*. Zagreb: Croatian Chamber of Economy. pp. 197-213.

